

Planiranje, praćenje i evaluacija

Vebinar 14 - Stručni priručnik

© Dečiji fond Ujedinjenih nacija (UNICEF) 2014.

O autoru: Danijel Mont je međunarodni ekspert za prikupljanje podataka u vezi sa smetnjama u razvoju i inkluzivni razvoj. Trenutno radi kao viši naučni saradnik pri Centru za smetnje u razvoju, invaliditet i inkluzivni razvoj, Univerziteta u Londonu i pruža konsultantske usluge mnogim međunarodnim agencijama. Ranije je radio za Svetsku banku i bio predsednik Vašingtonske radne grupe UN za statistiku i analizu smetnji u razvoju. Objavio je mnogo studija o merenju i uticaju smetnji u razvoju na socioekonomski status u zemljama u razvoju.

Potrebna je dozvola za umnožavanje bilo kog dela ove publikacije. Dozvola je besplatna za obrazovne i neprofitne organizacije. Od ostalih se zahteva da plate malu naknadu.

Koordinacija: Paula Frederika Hant

Lektura: Stiven Bojl

Dizajn: Kamila Tuve Etan

Podaci za kontakt: Division of Communication,
UNICEF, Attn: Permissions, 3 United Nations Plaza,
New York, NY 10017, USA, Tel: 1-212-326-7434;
e-mail: nyhqdoc.permit@unicef.org

Uz izraze velike zahvalnosti Australian Aid-u na snažnoj podršci koju je pružio UNICEF-u i njegovim saradnicima i partnerima, koji su se posvetili radu na ostvarivanju prava dece i osoba sa smetnjama u razvoju. UNICEF dobija podršku sa Projekta REAP – Partnerstvo za prava, obrazovanje i zaštitu – u ostvarivanju svog mandata zagovaranja zaštite prava sve dece i proširivanja mogućnosti dece da ostvare svoj puni potencijal.

Planiranje, praćenje i evaluacija

Priručnik za vebinar

Kako vam ovaj priručnik može biti od koristi	4
Akronimi i skraćenice	6
I. Uvod	7
Situacione analize za planiranje politika.....	7
Praćenje aktivnosti	8
Procena ishoda.....	8
Struktura ovog priručnika	9
II. Situaciona analiza za planiranje politika	10
Razumevanje inkluzije i socijalnog modela u pristupu smetnjama u razvoju.....	10
Podsticajno okruženje.....	11
Ponuda: analiza pružanja usluga.....	12
Potražnja: informisanost i partnerstva.....	12
Kvalitet	13
Analiza dece koja nisu u sistemu obrazovanja.....	13
Alati za kratak prikaz stepena inkluzije u školama i utvrđivanje prepreka za dalju inkluziju.....	14
III. Praćenje	19
Praćenje procesa	19
Praćenje ishoda	20
IV. Evaluacija	24
Ključni elementi delotvornih evaluacija.....	24
Izvori podataka	24
V. Primeri okvira za praćenje i evaluaciju: Srbija i Južnoafrička Republika	27
Srbija	27
Južnoafrička Republika	29
VI. Rezime	32
Rečnik pojmova	33
Bibliografija	34
Dodatak: Kontrolna lista za inkluziju iz Južnoafričke Republike	35
Fusnote	38

Kako vam ovaj priručnik može biti od koristi

Cilj ovog priručnika i pratećeg vebinara je da pomogne osoblju i partnerima UNICEF-a kako da uključe informacije relevantne za praćenje i evaluaciju inkluzivnosti obrazovnog sistema i nivoa učešća i postignuća dece sa smetnjama u razvoju.

U ovom priručniku ćete se upoznati sa sledećim:

- *uloga situacionih analiza i sistema praćenja i evaluacije;*
- *pregled komponenta situacionih analiza i sistema praćenja i evaluacije, posebno u pogledu **inkluzivnog obrazovanja;***
- *pregled komponenta situacionih analiza i sistema praćenja i evaluacije, posebno u pogledu inkluzivnog obrazovanja;*

Detaljnije smernice o planiranju programa za inkluzivno obrazovanje pogledajte u sledećim priručnicima iz ove serije:

1. Konceptualizovanje inkluzivnog obrazovanja i njegovo kontekstualizovanje u okviru Misije UNICEF-a
2. Definicija i klasifikacija smetnji u razvoju
3. Zakonodavstvo i politike u oblasti inkluzivnog obrazovanja
4. Prikupljanje podataka o smetnjama u razvoju kod dece
5. Mapiranje dece sa smetnjama u razvoju koja nisu u sistemu obrazovanja
6. Informacioni sistem za upravljanje u obrazovanju (EMIS) i deca sa smetnjama u razvoju
7. Partnerstvo, javno zagovaranje i komunikacija u cilju društvene promene
8. Finansiranje inkluzivnog obrazovanja
9. Inkluzivno predškolsko vaspitanje i obrazovanje
10. Pristup školi i obrazovno okruženje I – fizički aspekt, informisanje i komunikacija
11. Pristup školi i obrazovno okruženje II – univerzalni dizajn za učenje
12. Nastavnici, inkluzivna nastava i pedagogija usmerene na dete
13. Učešće roditelja, porodice i zajednice u inkluzivnom obrazovanju
14. Planiranje, praćenje i evaluacija (ovaj priručnik)

Kako da koristite ovaj priručnik

Uokvireni segmenti koje ćete videti u priručniku sadrže kratki prikaz ključnih tačaka svakog odeljka teksta, kao i studije slučaja i preporučenu literaturu za dodatno čitanje. Ključne reči su ispisane podebljanim slovima u čitavom tekstu i unete u rečnik pojmova na kraju dokumenta.

Ukoliko u bilo kom trenutku želite da se vratite na početak ovog priručnika, kliknite na rečenicu „Vebinar 3 – stručni priručnik“ na vrhu svake strane i bićete usmereni na Sadržaj.

Za pristup pratećem vebinaru,
skenirajte QR kod.

Akronimi i skraćenice

DHS	Istraživanje o zdravlju stanovništva
EMIS	Informacioni sistem upravljanja u obrazovanju
KAPS	Istraživanje o znanju, stavovima i praksama
LSMS	Anketa o životnom standardu
MICS	Istraživanje višestrukih pokazatelja
MIS	Informacioni sistem za praćenje
MoRES	Okvir za praćenje ostvarenosti rezultata za pravednost sistema
UIS	Institut za statistiku UNESCO
UN	Ujedinjene nacije
UNESCO	Organizacija Ujedinjenih nacija za obrazovanje, nauku i kulturu
UNICEF	Dečiji fond Ujedinjenih nacija

I. Uvod

Ključne tačke

- *Za razvoj uspešnih programa i politika potrebne su informacije visokog kvaliteta – zahvaljujući njima može se izvršiti procena potreba i prioriteta, pratiti sprovođenje tih programa, i uraditi evaluacija rezultata.*
- *Informacije se mogu dobiti iz različitih izvora, uključujući podatke iz dokumenata, istraživanja i popise stanovništva, administrativne podatke i kvalitativne podatke.*
- *Tri osnovne vrste informacija – situacione analize, praćenje i evaluaciju – treba posmatrati kao jedan neprekidni protok informacija.*

U seriji vebinara koja obuhvata i ovaj priručnik/vebinar detaljno je predstavljena potreba za inkluzivnim obrazovanjem i razni aspekti razvoja i sprovođenja politika inkluzivnog obrazovanja. Obuhvaćene su sledeće teme: aktivnosti na nivou zakonodavnog okvira i politika, uključujući i reforme obrazovanja u ranom detinjstvu; nastavni planovi i programi, načini izvođenja nastave i obrazovanje nastavnika; izgradnja partnerstava i u okviru obrazovnog sistema i sa širom zajednicom; i uspostavljanje odgovarajućih mehanizama finansiranja.

Reforme koje vode potpunom inkluzivnom obrazovanju nije moguće sprovesti preko noći: taj proces mora biti postepen. Osim toga, koraci koje je potrebno preduzeti, ili koji se mogu preduzeti, razlikuju se u zavisnosti od konteksta pojedinačnih zemalja. I mada je važno ostvariti saradnju na relaciji „jug–jug“* i što više, i u različitim kontekstima, razmenjivati najbolje prakse i stečena znanja, podjednako je važno obezbediti i to da svaka zemlja razvije strategiju sprovođenja koja je u potpunosti stavljena u njen realni kontekst, uzimajući u obzir postojeće izazove i mogućnosti za razvoj. Prema tome, da bi se postigao efikasan i održiv napredak, važno je imati spremnu strategiju za utvrđivanje ovih koraka, praćenje njihovog sprovođenja, evaluaciju ishoda i procenu mogućih budućih aktivnosti.

Ovaj priručnik se zasniva na ključnim preporukama iz ostalih priručnika/vebinara iz ove serije (i pozivaće se na njih, kada to bude relevantno), pružajući smernice za pristupe, izvore podataka i tehnike praćenja, planiranja i evaluacije inkluzije. Međutim, pre nego što se razmotre inkluzivne politike, dobro je u opštim crtama predstaviti različite vrste analiza.

Situacione analize za planiranje politika

Kada se postigne dogovor u vezi sa izgradnjom sistema inkluzivnog obrazovanja koji se zaista zasniva na principu poštovanja ljudskih prava, neophodno je proceniti trenutnu situaciju, kako bi se bolje razumela priroda i obim problema i kako bi se videlo koje korake treba preduzeti. Smernice za kreiranje takve procene mogu se pronaći u UNICEF-ovim „Stručnim napomenama“, „Smernicama za situacione analize smetnji u razvoju“, kao i u okviru Nivoa 1 u „Okviru za praćenje ostvarenosti rezultata za pravednost sistema“ (MoRES), UNICEF-ovom okviru za praćenje rezultata.

* **Saradnja jug-jug** predstavlja širok okvir za saradnju zemalja juga u političkom, društvenom, kulturnom, ekološkom i tehničkom domenu. Pošto obuhvata dve ili više razvojnih zemalja, može da se odvija na bilateralnoj, regionalnoj, podregionalnoj i međuregionalnoj osnovi. U okviru ove saradnje, ulažući zajednički napor, zemlje u razvoju razmenjuju znanje, veštine, ekspertizu i resurse kako bi ostvarile svoje razvojne ciljeve

Ako se radi, na primer, o deci koja nisu u sistemu obrazovanja (OOSC), to podrazumeva utvrđivanje njihovog ukupnog broja i njihovih karakteristika, uključujući rod, status u pogledu smetnji u razvoju, učešće u radu, regionalne razlike i sve druge faktore koji bi mogli da utiču na život dece koja nisu u sistemu obrazovanja. Za više informacija pogledajte Priručnik 5 iz ove serije i Globalni izveštaj o deci koja nisu u sistemu obrazovanja Instituta za statistiku UNESCO, dostupnom na: <http://www.uis.unesco.org/Education/Pages/oosci-global-report.aspx>

Takve analize služe da se utvrde prepreke za upis dece u školu i njihov uspeh u školi, kao i da se utvrde strategije za uklanjanje prepreka koje stoje na putu do uspeha, i da se tim strategijama da prioritet. Drugim rečima, zašto su određene karakteristike dece povezane sa činjenicom da su ta deca ostala van sistema obrazovanja? Sa kojim se barijerama u vidu stavova, institucionalnih i strukturalnih prepreka susreću deca koja nisu u sistemu obrazovanja? Od kojih tačaka treba poći kako bi se smanjile ove prepreke? Informacije potrebne za ovaj tip analiza mogu da obuhvate:

- Analize zakonodavnog okvira i politika kojima se postiže bolje razumevanje institucionalnih izazova u promovisanju inkluzije.
- Procene školskog okruženja i drugih faktora okruženja koji utiču na obrazovanje dece.
- Kvantitativne podatke iz anketa na nivou domaćinstava koje se odnose na merenje pohađanja nastave i to u kakvom je ono odnosu sa ličnim i porodičnim karakteristikama deteta i u odnosu na faktore okruženja.
- Administrativne podatke pomoću kojih se opisuje iskustvo dece u školi, kao i stanje školskih objekata, nastavnih sredstava i obrazovanje nastavnika.
- Kvalitativne podatke za bolje razumevanje problema sa kojima se roditelji, deca i školsko osoblje svakodnevno susreću, kao i za razumevanje njihovih potreba za prevazilaženjem tih problema.

Jedna takva analiza treba da identifikuje nedostatke i prepreke u obrazovanom sistemu, kako bi se načinio spisak ciljeva koji će biti prepoznati kroz javne politike i u UNICEF-ovim aktivnostima koje se izvode u partnerstvu sa vladom i drugim zainteresovanim stranama. Obim i kvalitet tih podataka razlikovaće se od zemlje do zemlje.

Praćenje aktivnosti

Kada se usvoje programi ili politike koje doprinose ostvarivanju inkluzivnog obrazovanja, važno je pratiti njihov napredak. Koje su konkretne akcije preduzete za eliminisanje barijera koje decu sprečavaju da ostvare uspeh u školi? Da li su akcije u skladu sa programom ili politikom? Šta se sve ulaže (*inputs*) i kolika je vrednost uložених sredstava? Da li zainteresovane strane na vreme ispunjavaju preuzete obaveze?

Praćenje ovih aktivnosti je važno iz dva razloga. Prvo, praćenje znači da se akteri smatraju odgovornim, čime se podstiče njihovo delovanje. Drugo, utvrđivanje problema u vezi sa sprovođenjem omogućuje blagovremeno sprovođenje korektivnih aktivnosti. Iz tog razloga, sistemi za praćenje treba da sadrže redovne izveštaje.

Sistemi za praćenje oslanjaju se na administrativnu evidenciju. MoRES (Nivo 2) se sastoji iz praćenja specifičnih aktivnosti Ujedinjenih nacija, a u ovom priručniku se takođe govori o aktivnostima koje se mogu preduzeti kako bi se vladama pomoglo da razviju slične kapacitete za praćenje svojih ulaganja i aktivnosti.

Procena ishoda

Nakon što se politike razviju i sprovedu, sledeći zadatak jeste evaluacija kojom se utvrđuje da li su ciljevi politika ostvareni. Na primer, jedno je reći da je vlada potrošila predviđeni iznos na kreiranje i izvođenje

stručnog usavršavanja nastavnika, a drugo je pokazati da je takvo usavršavanje smanjilo stopu osipanja iz obrazovanja ili poboljšalo ishode učenja. U MoRES-u je ova vrsta evaluacije podeljena na dva nivoa (nivo 3 i nivo 4): kratkoročno praćenje ishoda i dugoročna validacija rezultata.

Redovno objavljivanje podataka (npr. na godišnjem ili šestomesečnom nivou) može pokazati da li su uklonjeni nedostaci i prepreke za upis u školu. Takvo praćenje se često oslanja na administrativne podatke koji se redovno prikupljaju, posebno u slučaju reformi celokupnog sistema. Za manje programe i projekte mogu se prikupljati i podaci druge vrste. Prikupljanje obimnih podataka, reprezentativnih za nacionalni nivo, koji nisu sastavni deo administrativnih podataka koji se redovno prikupljaju, može biti skupo i teško. Mada, takvi podaci, koji se redovno prikupljaju, korisni su za blagovremeno identifikovanje problema jer se onda mogu preduzeti odgovarajuće korektivne aktivnosti.

Evaluacije koje duže traju uglavnom će se oslanjati na nacionalne ankete na nivou domaćinstava, kao što su Istraživanje višestrukih pokazatelja (MICS), Istraživanje o zdravlju stanovništva (DHS) ili Anketa o životnom standardu (LSMS). Ako je za evaluaciju planirano posebno istraživanje, onda je važno izraditi studiju početnog stanja, pre nego što se započne reforma politika, kako bi se mogao meriti uspeh.

Kao što se navodi u okviru MoRES-a, ove vrste evaluacija treba uvek posmatrati kao stalni ciklus povratnih informacija. Na primer, dugoročne evaluacije su, u suštini, situaciona analiza koja može da otkrije preostale probleme nakon preduzimanja aktivnosti i moguće sledeće korake za njihovo rešavanje.

Struktura ovog priručnika

U nastavku ovog priručnika detaljnije se bavimo izvorima podataka i alatima potrebnim za svaku pojedinačnu vrstu analize (situacione analize, praćenje i evaluacija), oslanjajući se na ključne rezultate i preporuke iz prethodnih priručnika i uz smernice za to koje su vrste informacija potrebne. Ilustracije radi, u priručniku koristimo primere dve zemlje, Srbije i Južnoafričke Republike.

Da biste saznali više, pročitajte sledeće:

- [UNICEF, Guidelines for Disability Situation Analyses, Technical Note, January 2014.](#)
- [UNICEF, 'Monitoring Results for Equity System: Note on Tools and Activities supporting MoRES in Education Sectors', 2015.](#)
- [UNICEF, 'Togo: Summary of Results: Achieving Equity in Practice', 2015.](#)

II. Situaciona analiza za planiranje politika

Ključne taĉke

- *Pre nego što se uradi situaciona analiza, potrebno je da dobro i jasno razumemo inkluziju, odnosno smetnje u razvoju.*
- *Situaciona analiza treba da obuhvati analizu strateškog i zakonodavnog okvira, finansijske situacije, pružanja usluga, partnerstava, kao i karakteristika dece koja nisu u sistemu obrazovanja.*
- *Postoje alati za određivanje ukupne inkluzivnosti sistema obrazovanja.*

Prvi korak u planiranju politike je utvrđivanje trenutne situacije na osnovu detaljne analize svih aspekata sistema. U skladu sa UNICEF-ovim „Smernicama za situacione analize smetnji u razvoju“ (u daljem tekstu: Smernice), svrha takve analize, ako se odnosi na inkluzivno obrazovanje, je sledeća:

- povećati znanje i svest o situaciji i pravima dece, u pogledu mogućnosti da dobiju kvalitetno obrazovanje;
- sprovesti analizu o tome u kojoj meri deca uživaju pravo na kvalitetno obrazovanje;
- utvrditi postojeće nedostatke i prepreke koje onemogućavaju decu da dobiju kvalitetno obrazovanje;
- utvrditi postojeće politike i mere za rešavanje tih prepreka;
- utvrditi šta sama deca vide kao najhitnije potrebe;
- odrediti glavne nosioce dužnosti.

U Smernicama je utvrđen niz ključnih elemenata koji treba da oblikuju situacionu analizu. Između ostalog, u analizi treba primeniti praviĉan pristup zasnovan na poštovanju ljudskih prava, a zatim i pristup inkluzivnog razvoja zasnovan na socijalnom modelu u pristupu smetnjama u razvoju. Kako bismo to postigli, važno je da jasno razumemo znaĉenja ovih koncepata. Ti koncepti se koriste, ali se mnogo puta pogrešno shvataju.

Razumevanje inkluzije i socijalnog modela u pristupu smetnjama u razvoju

Inkluzija je postala popularna krilatica, ali se često pogrešno upotrebljava. Ljudi ponekad misle da se inkluzija postiže samo tako što se sva deca dovedu u školu. Često se o inkluziji razmišlja samo u vezi sa decom sa smetnjama u razvoju, iako je to širi i dublji pojam, kao što je već istaknuto u nekoliko priručnika iz ove serije. Prema tome, prva faza planiranja politika treba da bude izgradnja kapaciteta kod kreatora politika i zainteresovanih strana kako bi razumeli šta stvarno predstavljaju ciljevi inkluzije. Priručnici 1, 9, 10, 11 i 12 mogu da posluže kao osnova za postizanje takvog razumevanja.

Isto se odnosi i na smetnje u razvoju, koji predstavljaju glavni uzrok iskljuĉivanja. Socijalni model, po kom se smatra da smetnje u razvoju nastaju kao rezultat sadejstva smetnji u razvoju i okruženja u kojem žive *, zamenio je stari medicinski model u kom su smetnje u razvoju definisani samo kao liĉni nedostatak. Socijalni model zastupljen je u Konvenciji o pravima osoba sa invaliditetom.

* Napomena struĉne redakcije: smetnje u razvoju predstavljaju društveno kreiran problem, a ne problem pojedinca i karakteristiku individue.

Kao što je objašnjeno u Priručnicima 2 i 4, to utiče na oblikovanje politike odnosa prema osobama sa smetnjama u razvoju, pa čak i na način na koji se prikupljaju podaci o smetnjama u razvoju. Ove koncepte treba jasno razumeti pre nego što se počne sa analizom.

Podsticajno okruženje

Sva deca imaju pravo na obrazovanje. Kao što se navodi u Smernicama, važno pitanje na koje situaciona analiza treba da odgovori jeste u kojoj meri postoji podsticajno okruženje koje promovise i štiti ova prava.

Zakoni i politike

Istraživanjem zakonodavstva i politika treba da upravljaju dva pitanja. Prvo: da li pravo na inkluzivno obrazovanje postoji u zakonima, politikama i institucijama zemlje? I drugo: da li ljudi znaju za ova prava i da li ih ostvaruju?

Što se tiče prvog pitanja, važno je utvrditi da li su zakonodavna osnova i okvir politike integrisani tako da se njima promovise inkluzija. U Priručniku 3 se navode neka pitanja važna za ovu analizu, uključujući sledeće:

- Da li sva deca imaju pravo na obrazovanje? Da li imaju pravo na inkluzivno obrazovanje i ako imaju, kako se definiše inkluzija?
- Da li su politike, implementacija i podrška usklađeni u čitavoj zemlji?
- Da li je prostor pristupačan za svu decu?
- Da li su prilikom planiranja nastavnog plana i programa, nastave, materijala i objekata uzete u obzir sve vrste učenika (npr. deca sa smetnjama u razvoju, deca koja govore na jezicima nacionalnih manjina, deca iz udaljenih područja, itd)?
- Da li su na nivou čitave države uspostavljene strukture za podršku inkluzivnom obrazovanju?

Ova pitanja se mogu rešavati tokom analize odgovarajućih zakona, politika i propisa („desk analiza“), koju treba uraditi kako bi se precizno odredila zakonodavna osnova i okvir politike i da bi se utvrdile institucionalne prepreke unapređenju inkluzije.

Drugo pitanje glasi: da li se ova prava ostvaruju? Koje probleme vide različite zainteresovane strane (roditelji, pružaoci usluga i civilno društvo), kako u postavkama tako i u primeni ovih zakona i politika?

Odgovor na ovo pitanje iziskuje kvalitativnu analizu – fokus grupe i strukturirane intervjuje – kako bi se dobio složeniji prikaz iskustava zainteresovanih strana. Određen broj fokus grupa ili intervjuja takođe bi mogao da pruži odgovore na prvo pitanje i to bi, logistički gledano, bilo jednostavnije. Ujedno bi se smanjio i „teret istraživanja“ koje oseća veliki deo nastavnog osoblja, a zbog višestrukih anketa koje obično dobijaju.

Finansijski sistem

Kao što je objašnjeno u Priručniku 8, finansiranje je ključno pitanje koje vlasti moraju uzeti u razmatranje kada uvode inkluzivno obrazovanje. To se ne odnosi samo na iznos sredstava, nego i izbor i definisanje modela finansiranja. Finansijska analiza obrazovnog sistema treba da uključi sledeće:

- Analizu trenutnog budžeta za obrazovanje, uključujući različite nivoe potrošnje, i kako se on raspoređuje na različite regione i na različite kategorije potrošnje. Da li su budžetska izdvajanja u skladu sa nadležnostima ministarstva?

- Procene dodatnih troškova (uključujući analizu uloženi sredstava i dobijene vrednosti) potrebnih za postizanje pune inkluzije. UNICEF je nedavno objavio izveštaj koji sadrži metodologiju za procenu troškova koja se obavlja nakon što se utvrdi broj dece koja nisu u sistemu obrazovanja.¹ Analize objašnjene u nastavku mogu se koristiti za procenu broja dece koja nisu u sistemu obrazovanja.
- Analiza modela za finansiranje inkluzivnog obrazovanja, kao što je objašnjeno u Priručniku 8. Da li je finansiranje koncipirano prema modelu „po učeniku“, modelu zasnovanom na resursima ili modelu zasnovanom na rezultatima? Kako model finansiranja utiče na iznos finansijskih sredstava i način raspodele? Kako to utiče na inkluziju?

Ova analiza zahteva analizu finansijskih politika i izveštaja, ali treba da uključi i usmerene intervju sa službenicima zaduženim za budžetsko planiranje u Ministarstvu prosvete i školskim nenastavnim osobljem, čije su aktivnosti definisane budžetskim pravilima i izdavanjima.

Ponuda: analiza pružanja usluga

Kao što je objašnjeno u priručnicima 1, 9, 10, 11 i 12, inkluzivno obrazovanje i primena principa univerzalnog dizajna za učenje podrazumeva drugačiji pristup izradi nastavnog plana i programa, upravljanju odeljenjem i stilovima nastave u učionici, partnerstvu sa roditeljima i saradnji sa stručnjacima. Takođe, inkluzivno obrazovanje zahteva pristupačno fizičko okruženje, materijale i komunikaciju. Ovo se odnosi na svaki nivo obrazovanja, počevši od predškolskog (videti Priručnik 9).

Prvi ključni korak je utvrđivanje da li su zainteresovane strane u obrazovnom sistemu informisane o zakonima i propisima koji već postoje, a tiču se promovisanja inkluzije. Često zainteresovane strane nisu informisane.

Stepen inkluzivnosti školskog sistema se može utvrditi na više načina. Što se tiče fizičke pristupačnosti, osnovne informacije se mogu redovno prikupljati tako što će se prilagoditi **Informacioni sistem upravljanja u obrazovanju** (EMIS) u zemlji, kao što je opisano u Priručniku 6. Detaljnije informacije se mogu dobiti i iz revizorskih izveštaja o pristupačnosti.² Informacije o obrazovanju nastavnika (stručnom usavršavanju i inicijalnom obrazovanju) i dostupnosti stručnih saradnika ili specijalnih resurs centara takođe se mogu dobiti od EMIS-a u određenoj zemlji. Ovo se odnosi i na informacije o materijalima i uslugama.

Ako se dodavanje obimnih informacija u EMIS smatra previše složenim, onda možda treba sprovesti istraživanja u školama. UNICEF i **Vašingtonska radna grupa za statistiku i analizu smetnji u razvoju**, koju je formirala Statistička komisija Ujedinjenih nacija, nedavno su izradili modul za školsko okruženje koji će biti pogodan za istraživanja na nivou domaćinstava. Za prikupljanje informacija o iskustvu dece u učionicama može se sprovesti i anketa među nastavnicima. Indeks inkluzivnosti obuhvata pokazatelje* kojima se opisuje čitav spektar karakteristika povezanih sa inkluzivnim školskim sistemom, kao što je predstavljeno u nastavku ovog priručnika.³ Primeri iz Srbije i Južnoafričke Republike, dati na kraju ovog priručnika, predstavljaju različite, ali opet slične instrumente i njima pripadajuće pokazatelje.

Potražnja: informisanost i partnerstva

Treba razlikovati postojanje prava od toga da li su ljudi tih prava svesni, tj. da li imaju znanje i uverenje da zahtevaju ostvarivanje svojih prava. Prvi korak u ostvarivanju prava jeste da ih budete svesni. Stoga bi situaciona analiza trebalo da utvrdi u kojoj meri su roditelji i deca informisani o zakonima, politikama i propisima u svojoj zemlji.

Kao što je objašnjeno u Priručniku 13, stvaranje kulture saradnje od ključnog je značaja za uspeh inkluzivnog obrazovanja. To obuhvata partnerstvo između roditelja, zajednice i škole. Situaciona analiza treba da utvrdi

* Reč „pokazatelj“ ovde ima značenje reči „indikator“.

u kojoj meri su, zbog društvenih i kulturnih praksi, normi i uverenja, deca sa smetnjama u razvoju i njihovi staratelji isključeni iz društva, a posebno iz sistema obrazovanja.

Da bi se razumele perspektive i izazovi u izgradnji ovakvih partnerstava neophodno je imati jasnu predstavu o stavovima različitih zainteresovanih strana. Analiza treba da ide korak dalje od jednostavnog identifikovanja postojećih partnerstava i da istraži stavove zainteresovanih strana. Bilo bi najbolje primeniti dvojni pristup koji bi podrazumevao korišćenje i kvantitativnih i kvalitativnih podataka, ako za to postoje mogućnosti. Što se tiče kvantitativnih podataka, Istraživanje o znanju, stavovima i praksama (KAPS) može da otkrije trenutno stanje u pogledu javnih stavova i intenzitet potrebe za rešavanjem prepreka koje se odnose na znanje i stavove, npr. putem kampanja za podizanje svesti javnosti ili programa za pružanje usluga u zajednici. Fokus grupe sa zainteresovanim stranama mogu produbiti dobijene informacije zato što se na taj način stiče bolji uvid u to kako nastaju razlike u znanjima ili u određenim stavovima, kao i kako oni utiču na svakodnevno donošenje odluka o načinu interakcije sa obrazovnim sistemom.

Kvalitet

U „Smernicama za situacionu analizu smetnji u razvoju“ na prvom mestu naglašava se kvalitet obrazovanja tj. u kojoj meri su deca sa smetnjama u razvoju i njihove porodice zadovoljni obrazovnim sistemom i obrazovanjem koje dobijaju. Veoma su važna mišljenja dece: ona najbolje znaju kako se drugi odnose prema njima i sa kojom vrstom prepreka se suočavaju – uključujući i prepreke koje mogu biti nevidljive njihovim roditeljima i nastavnicima. Na primer: da li smatraju da se nastavnici prema njima odnose jednako kao i prema njihovim vršnjacima? Da li ih vršnjaci zaista prihvataju? Da li se redovno suočavaju sa nekim fizičkim ili informativnim izazovima?

Analiza dece koja nisu u sistemu obrazovanja

Inkluzivno obrazovanje počiva na premisi da sva deca pohađaju redovnu školu. Prema tome, razumeti ko su isključena deca i deca koja nisu u sistemu obrazovanja predstavlja važan preduslov za formulisanje politika kojima će se dopreti do njih. Pored toga, kao što se navodi u Priručniku 5, svako istraživanje koje se tiče dece koja nisu u sistemu obrazovanja mora da sadrži i analizu razloga zbog kojih ona nisu obuhvaćena obrazovnim sistemom, ne samo da bismo im pomogli da se upišu, već i da bismo sprečili osipanje iz obrazovanja. Priručnik 5 govori o raznim preprekama na nivou potražnje, ponude i politika, koje mogu da spreče decu da pristupe obrazovanju. UNICEF i UIS pripremaju priručnik za sprovođenje istraživanja o deci koja nisu u sistemu obrazovanja, koji će se naći na: www.inclusive-education.org

UIS-ov *Globalni izveštaj o deci koja nisu u sistemu obrazovanja (Report on Out of School Children)* nalazi se na: <http://www.uis.unesco.org/Education/Pages/oosci-global-report.aspx>

Standardni UNICEF-ov alat za prikupljanje informacija o deci koja nisu u sistemu obrazovanja je Istraživanje višestrukih pokazatelja.⁴ Međutim, ovo istraživanje bi trebalo prilagoditi kako bi mogla da se identifikuje podgrupa dece za koju se smatra da su pod rizikom da se ne upišu u školu, npr. deca sa smetnjama u razvoju ili deca koja pripadaju određenim nacionalnim manjinama. Na primer, u prošlosti je ponekad identifikacija dece sa smetnjama u razvoju bila ili zanemarivana ili je bila metodološki problematična. Međutim, kao što stoji u priručnicima 2 i 4, UNICEF je nedavno razvio i testirao poboljšanu metodologiju identifikovanja, koja je u upotrebi od 2015. godine. U Priručniku 5 naglašava se da se korišćenjem standardne ankete u domaćinstvima, poput MICS-a, može desiti da ne budu identifikovana deca koja su pod velikim rizikom da se ne upišu u školu, jer verovatno neće biti obuhvaćena tipičnim uzorkom koji se koristi za takva istraživanja. Takođe, deca koja žive u ustanovama ili na ulici često su izostavljena iz ovakvih istraživanja. Prema tome, kako bi se u analizu uključila deca do koje se teško dolazi, trebalo bi posebnu

pažnju posvetiti prikupljanju podataka iz drugih izvora, kao što su administrativni podaci iz ustanova, raznih programa socijalne zaštite i krivično-pravnog sistema.

U jednoj studiji u Kambodži korišćeni su pružaoci usluga u zajednici da bi se locirala i identifikovala deca sa smetnjama u razvoju, kao i teškoće sa kojima se ona susreću. Postupak se sastojao iz dve faze: pružaoci usluga u zajednici koristili su upitnik za početni skrining, a nakon toga vršene su detaljnije procene dece.⁵ Studija je otkrila veoma visoku stopu oštećenja sluha kao posledice ponovljenih infekcija uha, čiji je uzrok bila prljava voda za kupanje. Date su veoma konkretne preporuke za rešavanje problema, a samim tim i za povećanje šansi za uspeh u školi kod velikog broja dece.

Alati za kratak prikaz stepena inkluzije u školama i utvrđivanje prepreka za dalju inkluziju

Mnoge prethodno opisane analize će dati mnoštvo informacija. Postoji nekoliko alata kojima se one mogu objediniti, kako bi se koristile za opisivanje, a zatim i praćenje stepena inkluzije u nekom obrazovnom sistemu. Glavni cilj opisivanja karakteristika sistema je, naravno, utvrđivanje prepreka inkluziji. To je veoma važno i kod identifikovanja instrumenata politike koji se mogu koristiti za unapređenje inkluzije.

Jedan od takvih alata je i indeks na kom UNICEF trenutno radi, a koji je prikazan u Tabeli 1. Sastoji se od četvorostepene skale za ocenjivanje različitih komponenti obrazovnog sistema.⁶ Komponente su zakon / politika, fizičko okruženje, materijali i komunikacija, ljudski resursi, stavovi i EMIS. Treba napomenuti da je ovaj indeks sastavljen prvenstveno imajući u vidu inkluziju dece sa smetnjama u razvoju, ali se može prilagoditi tako da obuhvata i širu grupu dece. Vodič za ocenjivanje svake komponente nalazi se u nastavku teksta.

Drugi sličan sistem ocenjivanja, ali detaljniji, nalazi se u Priručniku 3 i u ovom priručniku dat je u okviru Tabele 2. Polazi od gore navedenog sistema ocenjivanja, i proširuje ga. Međutim, treba napomenuti da se kod proširenog sistema ocenjivanja ne obraća pažnja na uključivanje kvalitetnih podataka o smetnjama u razvoju koji su neophodni za praćenje. Ti podaci bi se mogli dodati.

Indeks inkluzivnosti sadrži još detaljnije pokazatelje za određivanje inkluzivnosti obrazovnog sistema, grupisane po domenima koji su slični gore navedenim sistemima za ocenjivanje, i prikazane u Tabeli 3. Prednost ovog indeksa je ujedno i njegova mana – veoma je detaljan, pa može biti nepraktičan za korišćenje. Međutim, pruža nam primere različitih aspekata sistema inkluzivnog obrazovanja.

Primeri kreiranja sistema praćenja i evaluacije za inkluzivno obrazovanje u Srbiji i Južnoafričkoj Republici nalaze se u jednom od narednih odeljaka ovog priručnika.

Da biste saznali više, pročitajte sledeće:

- *Booth, Tony and Mel Ainscow, Index for Inclusion: developing learning and participation in schools, Centre for Studies on Inclusive Education, at [http://www.eenet.org.uk/resources/docs/Index English.pdf](http://www.eenet.org.uk/resources/docs/Index%20English.pdf), 2002.*
- *UIS, Global Report on Out of School Children, at <http://www.uis.unesco.org/Education/Pages/oosci-global-report.aspx>, 2014.*
- *UNICEF, Guidelines for Disability Situation Analyses, Technical Note, at http://www.unicef.org/disabilities/files/General_Suggestions_for_Disability_SITANS.pdf, January 2014.*
- *UNICEF, MICS website at http://www.unicef.org/statistics/index_24302.html*

Tabela 1: UNICEF-ov indeks za politike inkluzivnog obrazovanja koje obuhvataju decu sa smetnjama u razvoju

Visok (Ocena 4)	Srednji (Ocena 3)	Diskutabilan (Ocena 2)	Slab (Ocena 1)
<p>Zakon / politika Postoji zakon / politika koji utvrđuje pravo sve dece na obrazovanje, uz jasno navođenje dece sa smetnjama u razvoju. Postoji i nacionalni plan za inkluzivno obrazovanje.</p>	<p>Zakon / politika Postoji zakon / politika koji utvrđuje pravo sve dece na obrazovanje, uz jasno navođenje dece sa smetnjama u razvoju.</p>	<p>Zakon / politika Postoji zakon / politika koji utvrđuje pravo sve dece da pohađaju školu, što se implicitno, ali ne i jasno odnosi na decu sa smetnjama u razvoju.</p>	<p>Zakon / politika Ne postoji zakon / politika koji utvrđuje pravo dece sa smetnjama u razvoju na obrazovanje.</p>
<p>Fizičko okruženje Sve škole imaju pristupačne učionice, odnosno adekvatno su prilagođene tako da su uklonjene sve fizičke prepreke (uključujući pristupačne toalete i područja za rekreaciju).</p>	<p>Fizičko okruženje Više od polovine škola ima pristupačne učionice i toalete, ponekad zbog pristupačnog dizajna, a ponekad zbog provizornih prilagođavanja.</p>	<p>Fizičko okruženje Manje od polovine škola je pristupačno (uključujući toalete). Moguće je da neke škole mogu imati pristupačne učionice ili provizorne rampe.</p>	<p>Fizičko okruženje Generalno, škole nisu pristupačne. Deca sa fizičkim smetnjama u razvoju pristupaju sa velikim teškoćama školskim objektima (uključujući toalete) ili im nikako ne mogu pristupiti.</p>
<p>Materijali i komunikacija Asistivna tehnologija i prilagođeni materijali su dostupni u većini redovnih škola. U knjigama i drugim materijalima deca sa smetnjama u razvoju pominju se u pozitivnom kontekstu.</p>	<p>Materijali i komunikacija Asistivna tehnologija i prilagođeni materijali su dostupni u „specijalnim“ školama, ali su dostupni u manje od pola redovnih škola. U nekoliko knjiga i drugih materijala deca sa smetnjama u razvoju pominju se u pozitivnom kontekstu.</p>	<p>Materijali i komunikacija Asistivna tehnologija i prilagođeni materijali su dostupni u „specijalnim“ školama ali ne i u redovnim. U knjigama i materijalima deca sa smetnjama u razvoju se retko pojavljuju ili se ne pojavljuju uopšte.</p>	<p>Materijali i komunikacija Asistivna tehnologija i prilagođeni materijali u školama obično nisu dostupni. U knjigama i drugim materijalima uopšte se ne pominju deca sa smetnjama u razvoju.</p>
<p>Ljudski resursi Većina nastavnika i nenastavnog osoblja obučava se za inkluzivno obrazovanje. Sve škole imaju pristup specijalistima za inkluzivno obrazovanje radi konsultacija. Većina dece ima pristup logopedima, fizioterapeutima i radnim terapeutima, po potrebi.</p>	<p>Ljudski resursi Više od polovine nastavnika i nenastavnog osoblja se obučava za inkluzivno obrazovanje. Više od polovine škola ima pristup specijalistima za inkluzivno obrazovanje radi konsultacija. U izvesnoj meri postoji pristup logopedima i fizioterapeutima.</p>	<p>Ljudski resursi Manje od polovine nastavnika i nenastavnog osoblja se obučava za inkluzivno obrazovanje. Manje od polovine škola ima pristup specijalistima za inkluzivno obrazovanje radi konsultacija. Nema pristupa logopedima i fizioterapeutima.</p>	<p>Ljudski resursi Nastavnici i nenastavno osoblje se ne obučavaju za inkluzivno obrazovanje. Nema specijalista sa kojima nastavnici mogu da se konsultuju o pitanjima koja se tiču obrazovanja dece sa smetnjama u razvoju. Nema pristupa logopedima i fizioterapeutima.</p>
<p>Stavovi Nastavnici i nenastavno osoblje pružaju podršku uključivanju dece sa smetnjama u razvoju u redovne škole, i voljni su da izvrše znatna prilagođavanja kako bi olakšali inkluziju dece. Nastavni planovi i programi i način vođenja nastave u učionici dozvoljavaju fleksibilnost u zadovoljavanju potreba pojedinačnih učenika.</p>	<p>Stavovi Nastavnici i nenastavno osoblje ne protive se uključivanju dece sa smetnjama u razvoju u redovne škole, i voljni su da izvrše manja prilagođavanja kako bi olakšali njihovu inkluziju.</p>	<p>Stavovi Nastavnici i nenastavno osoblje se ne protive uključivanju dece sa smetnjama u razvoju u redovne škole, i voljni su da izvrše manja prilagođavanja da bi olakšali njihovu inkluziju. Oni ne osećaju da je njihova odgovornost da izvrše bilo kakva prilagođavanja kako bi olakšali inkluziju dece.</p>	<p>Stavovi Nastavnici i nenastavno osoblje se protive uključivanju dece sa smetnjama u razvoju u redovne škole, i smatraju da ne treba da izvrše bilo kakva prilagođavanja kako bi olakšali njihovu inkluziju.</p>
<p>EMIS U EMIS-u se redovno nalaze podaci o deci sa smetnjama u razvoju, na osnovu definicija smetnji u razvoju utemeljenih u MKF. Izvode se izveštaji o upisu dece sa smetnjama u razvoju.</p>	<p>EMIS Ima nekih podataka o deci sa smetnjama u razvoju u školskom sistemu, ali se oni definišu prema medicinskim dijagnozama. Izvode se izveštaji o upisu dece sa smetnjama u razvoju.</p>	<p>EMIS Ima nekih podataka o deci sa smetnjama u razvoju u školskom sistemu, ali se oni definišu prema medicinskim dijagnozama. Ne izvode se izveštaji o upisu dece sa smetnjama u razvoju, osim za „specijalne“ škole.</p>	<p>EMIS U EMIS-u nema podataka o deci sa smetnjama u razvoju.</p>

Tabela 2: Matrica inkluzivnosti iz Priručnika 3

Zakonodavstvo i politike u oblasti inkluzivnog obrazovanja	Podržano (Ocena 4)	Uspostavljeno (Ocena 3)	U začetku (Ocena 2)	Slabo (Ocena 1)
1. Svako dete ima pravo na obrazovanje	Postoji zakon / politika kojom se utvrđuje pravo sve dece na obrazovanje u inkluzivnom okruženju, uz jasno navođenje dece sa smetnjama u razvoju. Postoji zajednički / opšti plan za obrazovanje, i on je inkluzivan za svu decu, kako u smislu obuhvata, tako i prakse a uzima u obzir i pitanja pravednosti.	Postoji zakon / politika kojom se utvrđuje pravo sve dece na obrazovanje, uz jasno navođenje dece sa smetnjama u razvoju. Postoji posebna politika / plan u oblasti inkluzivnog obrazovanja.	Postoji zakon / politika kojom se utvrđuje pravo sve dece da pohađaju školu, što se implicitno ali ne i izričito odnosi na decu sa smetnjama u razvoju.	Ne postoji zakon / politika kojom se utvrđuje pravo dece sa smetnjama u razvoju na obrazovanje.
2. Škola i obrazovno okruženje su pristupačni	Vlada ulaže sredstva u sveobuhvatne konsultacije sa zajednicom osoba sa smetnjama u razvoju kako bi se identifikovale i uklonile fizičke prepreke, prepreke u transportu, prepreke u komunikaciji i stavovima koje deci sa smetnjama u razvoju ometaju pristup školi. Uspostavljene su politike i odvojena sredstva za njihovo sprovođenje u cilju uklanjanja tih prepreka. Sve škole imaju pristupačne učionice i/ili su svrsishodno prilagođene čime su uklonjene sve komunikacione i fizičke prepreke (uključujući pristupačne toalete i prostore za rekreaciju).	Više od polovine škola ima pristupačne učionice i toalete, uključujući i prilagođavanja u pogledu komunikacija. Vlada prepoznaje postojanje višestrukih prepreka i preduzima mere za svaki slučaj posebno, bez sveobuhvatne politike.	Manje od polovine škola je pristupačno (uključujući toalete). Neke škole možda imaju pristupačne učionice ili provizorne rampe. Nema prilagođavanja u pogledu komunikacije, npr. nisu postavljene oznake. Vlada prepoznaje potrebu da se uklone fizičke i komunikacione prepreke koje ometaju pristup školi, uključujući stepeništa, uska vrata i nepristupačan prevoz. Nema sveobuhvatne politike, niti su dostupna sredstva za uklanjanje tih prepreka. Ništa se ne preduzima povodom drugih prepreka.	Preovlađuje medicinski model odnosa prema osobama sa smetnjama u razvoju. Ne ulaže se u analize ili uklanjanje prepreka koje ometaju pristup inkluzivnom obrazovanju.
3. Nastavnici, uključujući nastavnike sa smetnjama u razvoju, dobijaju podršku za rad u inkluzivnom obrazovnom okruženju	Politika / plan u oblasti inkluzivnog obrazovanja uključuje preporuke u vezi sa obrazovanjem budućih nastavnika i stručnim usavršavanjem nastavnika kako bi oni bili pripremljeni za inkluzivni pristup obrazovanju, i obezbeđuje kontinuiran razvoj kapaciteta i podršku. Preduzeti su koraci u cilju sprovođenja politike. Vlada se eksplicitno obavezala da zapošljava i obrazuje nastavnike sa smetnjama u razvoju. Sve zakonodavne prepreke za njihovo zapošljavanje su uklonjene. Uložena su sredstva u škole za pružanje obrazovanja i usavršavanje kako bi se podstakao i podržao pristup školama.	Politika / plan u oblasti inkluzivnog obrazovanja uključuje preporuke u vezi sa obrazovanjem budućih nastavnika i stručnim usavršavanjem nastavnika kako bi oni bili pripremljeni za inkluzivne pristupe obrazovanju. Vlada se eksplicitno, u načelu, obavezala da će zapošljavati i obrazovati nastavnike sa smetnjama u razvoju. Politike koje treba da podrže njihovo zapošljavanje još uvek se ne sprovode.	Vlada radi na izradi predloga u vezi sa obrazovanjem i stručnim usavršavanjem nastavnika za inkluzivno obrazovanje. Postoji volja vlade da zaposli nastavnike sa smetnjama u razvoju. Nije bilo proaktivnih ulaganja kako bi se ovo omogućilo.	Nisu doneti planovi na osnovu kojih bi se nastavnicima obezbedilo obrazovanje i stručno usavršavanje o inkluzivnim pristupima obrazovanju. Nema nastavnika sa smetnjama u razvoju koji rade u školama. Nema politike niti posvećenosti koje bi omogućile njihovo zapošljavanje.
4. Svako dete ima pravo na zaštitu od diskriminacije na osnovu smetnji u razvoju	Zabrana diskriminacije na osnovu smetnji u razvoju je propisana i ustavom i zakonodavstvom, što je podržano jasnim politikama i strategijama za unapređenje sprovođenja i obezbeđenje mehanizama za sprovođenje.	Postoji zakonodavstvo kojim se zabranjuje diskriminacija na osnovu smetnji u razvoju, ali nisu preduzete mere za obezbeđivanje njegove primene.	Postoji opšti zakon o zabrani diskriminacije, ali u njemu nema posebnih odrednica koje se odnose na osobe sa smetnjama u razvoju, već samo formulacija „ili drugi status“ ili slično tome.	Ustav i zakonodavni okvir ne predviđaju zaštitu od diskriminacije.

5. Deca su zaštićena od svih oblika nasilja u školama	Zakonodavnim okvirom je zabranjen svaki oblik telesnog ili drugog ponižavajućeg kažnjavanja u svim školama. Zakoni se sveobuhvatno promoviraju, a nastavnici se obučavaju za primenu pozitivnih načina uvođenja discipline. Škole su u obavezi da imaju strategije za sprečavanje vršnjačkog nasilja i zlostavljanja u kojima se u potpunosti uzima u obzir posebna osetljivost dece sa smetnjama u razvoju u pogledu nasilja, kao i rodno zasnovane dimenzije nasilja.	Učenički saveti su uobičajeni u redovnim školama, ali postoje samo u nekoliko specijalnih škola. U inkluzivnim školama, deca sa smetnjama u razvoju često ne učestvuju u školskim savetima.	Postoje učenički saveti u nekoliko redovnih škola, ali nije obezbeđena nikakva prilika da se čuje glas dece sa smetnjama u razvoju.	Ne postoje učenički saveti, niti neki drugi mehanizmi u školama preko kojih deca mogu izraziti svoje stavove.
6. Deca imaju pravo na demokratsko učešće u školama i da budu konsultovana u vezi sa obrazovnim politikama	Postoje obavezni učenički saveti i školski upravni odbori na kojima učenici imaju stvarnu kontrolu nad važnim odlukama. Učenički saveti u potpunosti predstavljaju sve učenike, a deca sa smetnjama u razvoju imaju aktivnu ulogu. Vlada se konsultuje sa decom sa smetnjama u razvoju o tome kako da se ojača inkluzivno obrazovanje.	Učenički saveti su uobičajeni u redovnim školama, ali postoje samo u nekoliko specijalnih škola. U inkluzivnim školama, deca sa smetnjama u razvoju često ne učestvuju u školskim savetima.	Postoje učenički saveti u nekoliko redovnih škola, ali nije obezbeđena nikakva prilika da se čuje glas dece sa smetnjama u razvoju.	Ne postoje učenički saveti, niti neki drugi mehanizmi u školama preko kojih deca mogu izraziti svoje stavove.
7. Omogućavanje pristupa obrazovanju za decu sa smetnjama u razvoju je odgovornost ministarstva za obrazovanje.	Ministarstvo za obrazovanje je odgovorno za obrazovanje svakog deteta i ima jasne politike u pogledu obuhvata i obezbeđivanja da sva deca sa smetnjama u razvoju budu u školi.	Obrazovanje dece sa smetnjama u razvoju jeste u nadležnosti ministarstva za obrazovanje, ali ministarstvo ima ograničena sredstva i/ili posvećenost, te mnoga deca sa smetnjama u razvoju ostaju van procesa obrazovanja.	Vlada predlaže da nadležnost za obrazovanje dece sa smetnjama u razvoju bude u mandatu ministarstva za obrazovanje, ali za taj proces nisu utvrđeni rokovi.	Nadležnost za sva pitanja koja utiču na decu sa smetnjama u razvoju pripada ministarstvu za zdravlje, socijalnu zaštitu ili slično.
8. Pristup inkluzivnom obrazovanju je koordinisan i primenjuje ga cela vlada.	Postoji jasna politika cele vlade u oblasti inkluzivnog obrazovanja, uključujući i ministarstva iz oblasti obrazovanja, socijalne zaštite, zaštite deteta, zdravstvene zaštite, saobraćaja, planiranja, vode i kanalizacije, finansija, itd.	Postoji politika u oblasti inkluzivnog obrazovanja koju sprovodi cela vlada, ali je ostvaren samo ograničen napredak u njenom sprovođenju.	U određenoj meri postoji saradnja između ključnih ministarstava, ali je ona neformalna i na ad hoc osnovi.	Ne postoji saradnja između resora u okviru vlade.
9. Deca sa smetnjama u razvoju su zbrinuta i imaju podršku unutar svojih porodica ili unutar okruženja koje im zamenjuje porodicu	Deca sa smetnjama u razvoju dobijaju podršku kroz usluge u zajednici, kako bi mogla da žive sa svojim porodicama. Postoji nacionalna strategija za određeni vremenski period, kao i prateći zakonodavni okvir, za zatvaranje svih postojećih velikih ustanova za zbrinjavanje dece sa smetnjama u razvoju i za preusmeravanje sredstava na redovno obrazovanje i usluge u zajednici koje doprinose inkluziji.	Vlada je posvećena ukidanju institucionalnog zbrinjavanja, ali nije doneta nacionalna strategija u vezi sa ukidanjem institucionalizacije. Mere se preduzimaju samo parcijalno i u ograničenom obimu. Predviđena su neka finansijska sredstva i usluge kao npr. podrška deci sa smetnjama u razvoju koja žive u svojim porodicama.	Vlada prepoznaje štetan uticaj institucionalnog zbrinjavanja za decu i planira da radi na njihovom zatvaranju, ali do sada ništa nije preduzeto. Postoji ograničena podrška namenjena samo za porodice sa decom sa smetnjama u razvoju.	Deca sa smetnjama u razvoju se obično smeštaju u ustanove i ne preduzimaju se nikakve mere da se u njima ograniči broj zbrinute dece. Ne postoje usluge u zajednici za porodice sa decom sa smetnjama u razvoju.

Tabela 3: Dimenzije i oblasti u Indeksu inkluzivnosti

DIMENZIJA A Stvaranje inkluzivne kulture

Oblast A.1 Izgradnja zajednice

Oblast A.2 Uspostavljanje inkluzivnih vrednosti

Ova dimenzija vodi stvaranju bezbedne, prihvatajuće, saradničke i podsticajne zajednice; u njoj se svako uvažava, te kao takva predstavlja temelj za najviša postignuća svih članova. Razvijaju se zajedničke inkluzivne vrednosti koje se prenose svim novim članovima osoblja, učenicima, članovima školskih odbora i roditeljima/starateljima. Principi i vrednosti, u inkluzivnim školskim kulturama, nalaze se u temelju svake odluke o politikama i svakom trenutku prakse u učionicama, tako da razvoj škole postaje kontinuiran proces.

DIMENZIJA B Izrada inkluzivnih politika

Oblast B.1 Razvoj škole za sve

Oblast B.2 Organizovanje podrške za različitost

Ova dimenzija obezbeđuje da inkluzija prožima sve školske planove. Politikama se podstiče učešće učenika i osoblja od trenutka njihovog dolaska u školu, dopire se do svih učenika u lokalnoj zajednici i smanjuju se pritisci koji vode isključivanju. Sve politike obuhvataju jasne strategije za postizanje promene. Podrškom se smatraju sve aktivnosti koje povećavaju sposobnost škole da odgovori na različitosti među učenicima. Svi oblici podrške se razvijaju u skladu sa inkluzivnim principima i objedinjeni su u jednom razvojnom okviru.

DIMENZIJA C Evolving inclusive practices

Oblast C.1 Organizovanje učenja

Oblast C.2 Mobilizacija resursa

Ova dimenzija razvija školske aktivnosti koje odražavaju inkluzivnu kulturu i politiku škole. Nastava je planirana tako da se uzimaju u obzir različitosti među decom. Učenici se podstiču da aktivno učestvuju u svim aspektima svog obrazovanja, oslanjajući se na svoje znanje i iskustvo stečeno izvan škole. Osoblje identifikuje materijalne resurse i resurse koje predstavljaju oni sami, odnosno njihove kolege i koleginice, učenici, roditelji/staratelji i lokalne zajednice, koji mogu da se pokrenu i iskoriste za podršku u učenju i učešću.

Izvor: Booth, Tony and Mel Ainscow, 'Index for Inclusion: developing learning and participation in schools', Centre for Studies on Inclusive Education, 2002

Beleške

III. Praćenje

Ključne tačke

- *Praćenje se sastoji od procesa praćenja, npr. preduzetih aktivnosti, ulaganja i troškova, kao i praćenja rezultata, npr. obučениh nastavnika ili izgrađenih škola, i ishoda, kao što je iskustvo dece u školi i sl.*
- *Informacioni sistemi za praćenje (MIS) moraju blagovremeno prikupljati informacije na održiv način.*
- *EMIS je ključni deo svakog MIS-a kojim se prati inkluzivno obrazovanje.*

Praćenje podrazumeva redovno prikupljanje informacija da bi se utvrdilo da li se projekti i programi odvijaju po planu i da li postoje rani pokazatelji o postizanju željenih rezultata. Sastoji se od dve vrste aktivnosti: praćenje procesa i praćenje ishoda. U pogledu procesa postavlja se pitanje da li se sprovode planirane aktivnosti, a u pogledu ishoda, da li te aktivnosti proizvode željeni efekat.

Pravilno praćenje zahteva razvoj Informacionog sistema za praćenje pomoću kojeg se podaci blagovremeno i na održiv način prikupljaju i čuvaju, te se njima isto tako upravlja.⁷ To zahteva postojanje državne institucije, odnosno službe kojoj je posebno dato zaduženje za kreiranje i održavanje takvog sistema. Takođe, potrebno je imati niz pokazatelja koji su u skladu sa ciljevima utvrđenim u planovima državne u vezi sa ostvarivanjem inkluzije. Važno je zapamtiti da delotvoran MIS ne samo da prikuplja informacije, nego čini da one budu lako dostupne svim zainteresovanim stranama. Pri tome se odgovornost za delovanje stavlja na kreatore politika i svi se obaveštavaju o mogućim preprekama.

Praćenje procesa

Prvi korak u merenju ulaganja i sprovođenja (uključujući rezultate) jeste dobro razumevanje ciljeva programa. Pokazatelji MIS-a treba da budu zasnovani na tim ciljevima i da uključuju izveštavanje institucije/ službe o aktivnostima i troškovima. Nivo 2 u MoRES-u nudi metodologiju za to, koja je povezana sa UNICEF-ovim aktivnostima. Ipak, trebalo bi da vlada određene države ima i sopstveni, efikasni MIS. Ako ga nema, bilo bi važno podržati vladu određene države da izgradi i održava takav sistem.

Na primer, ako je cilj bio da svi nastavnici dobiju pristup resurs centru koji može da pruži stalnu podršku za inkluzivno obrazovanje, koliko je nastavnika bilo na stručnom usavršavanju o inkluzivnom obrazovanju? Koliko je resurs centara izgrađeno? Koji procenat nastavnika ima redovan pristup takvim centrima? Koji su resursi kupljeni i koliko je to koštalo? Takođe, kojom dinamikom se isplaćuju sredstva? Osim toga, na osnovu budžetskih izdvajanja, troškova i izmerenih rezultata – da li je očekivani vremenski okvir za završetak aktivnosti u skladu sa navedenim ciljevima?

Važno je da se ovi podaci prikupljaju na održiv način. Stoga, prikupljanje podataka treba da postane deo postojećeg administrativnog informacionog sistema. U obrazovanju, EMIS, koji se sastoji od godišnjeg popisa školskih podataka, predstavlja suštinu takvih sistema i treba ga koristiti koliko god je to moguće da bi se pratile informacije o školama i deci koja ih pohađaju. Kao što je objašnjeno u Priručniku 6, UNICEF je sastavio vodič za uključivanje relevantnih informacija o smetnjama u razvoju i inkluziji u EMIS, i trenutno obavlja probno testiranje u Etiopiji i Tanzaniji.

U EMIS-u se ne prikupljaju informacije o finansijskim sredstvima, iako ih prikupljaju ministarstva prosvete koja za to već imaju posebne sisteme. Informacije bi najmanje trebalo da obuhvate polugodišnje izveštaje o aktivnostima, a budžetske stavke treba postaviti tako da se lako prate troškovi namenjeni izgradnji inkluzivnijeg obrazovnog sistema.

Praćenje aktivnosti na nivou politike je jednostavno i podrazumeva sledeća pitanja: Da li je usvojen zakon u kojem se navodi da sva deca imaju pravo na obrazovanje? Da li je usvojena nacionalna strategija o inkluziji? Da li je nastavni plan i program na nacionalnom nivou izmenjen tako da omogući veću fleksibilnost u izvođenju nastave? Na ova pitanja se može odgovoriti na osnovu analize vladinih izveštaja. Međutim, ni analiza dokumenata ni EMIS ne prikazuju stvarno iskustvo u učionici. Nastavni plan i program se može izmeniti kako bi se omogućila veća fleksibilnost, ali ostaje pitanje da li se ta fleksibilnost primenjuje u učionici. Stalno vršenje ovakvih procena ipak je pretežak posao za redovno prikupljanje administrativnih podataka. Međutim, ciljano prikupljanje kvalitativnih podataka moglo bi se koristiti za otkrivanje potencijalnih problema. Ti problemi se onda mogu rešavati ili izmenama ili primenom politike. Međutim, da bi do toga došlo, prikupljanje kvalitativnih podataka treba vremenski rasporediti tako da se prikupljeni podaci mogu na najbolji način iskoristiti za kreiranje politika i planiranje budžetskih troškova u zemlji.

Praćenje ishoda

Ključni ishod inkluzivnog obrazovanja je učešće učenika školi. EMIS je glavni mehanizam koji se koristi u obrazovnom sistemu za ovu vrstu praćenja. U godišnjem popisu školskih podataka u okviru EMIS-a prikupljaju se podaci o broju upisanih učenika, učenika koji su prešli u naredni razred, učenika koji su ponovili razred, napustili školu ili prešli u drugu školu. Kao što se objašnjava u Priručniku 6, UNICEF je sastavio vodič za uključivanje informacija o deci sa smetnjama u razvoju koja pohađaju školu – vodič se trenutno probno testira u Etiopiji i Tanzaniji.

Informacije o školskom iskustvu dece treba da budu razvrstane prema karakteristikama koje bi mogle da utiču na njihovo pohađanje nastave ili uspeh u školi. To obuhvata uzrast, pol, status u pogledu smetnji u razvoju, etničku pripadnost, upotrebu jezika nacionalne manjine ili druge faktore u kontekstu zemlje, a za koje se smatra da utiču na školsko iskustvo dece.

Međutim, podaci o deci koja nisu u sistemu obrazovanja nisu obuhvaćeni EMIS-om. Prema tome, iako se na osnovu stope osipanja i ponavljanja razreda može pratiti broj dece koja su pod rizikom od osipanja iz obrazovnog sistema, one nam nisu dovoljne za uvid u broj dece koja nisu u sistemu obrazovanja. Prema tome, treba koristiti i dodatne izvore administrativnih podataka, poput izveštaja o broju dece u ustanovama ili broju dece koja su suspendovana iz nastave. Kako bi se utvrdili izvori podataka u zemlji, njihov kvalitet i svi eventualni nedostaci u podacima, potrebno je obaviti analizu i utvrditi koji se administrativni podaci o deci mogu povezati sa njihovim pohađanjem nastave. Ovo je detaljnije objašnjeno u priručniku za sprovođenje studije o deci koja nisu u sistemu obrazovanja.

Možda nije moguće napraviti sistem kojim se sveobuhvatno i kontinuirano prati broj dece koja nisu u sistemu obrazovanja, a naročito broj podeljen prema različitim karakteristikama, ali treba nastojati da se u potpunosti iskoriste postojeći sistemi prikupljanja administrativnih podataka i da se prilagode tako da mogu dati što korisnije podatke. Tokom procesa evaluacije o kom će biti reči u nastavku teksta, kompletna analiza o deci koja nisu u sistemu obrazovanja može se ređe sprovesti.

Alati za određivanje inkluzivnosti školskog sistema koji su prethodno pomenuti u ovom priručniku, takođe mogu da služe kao osnova za indeks koji se može koristiti za praćenje opšte inkluzivnosti sistema. U Tabeli

4 prikazana je metoda za takvo praćenje, u kojoj se koristi UNICEF-ov alat. Na sličan način mogu se u jedan indeks objediniti ocene za kategorije predstavljene u Priručniku 3 (Tabela 2), uz uslov da analitičari moraju jasno da ponderišu svaki aspekt sistema. U prvom sistemu, u Tabeli 1, važila je pretpostavka da je svaki domen (zakon i politika, fizičko okruženje, itd) jednako važan. Ako se ista pretpostavka na odgovarajući način primeni na devet faktora u sistemu iz Tabele 2, mogla bi se dobiti ukupna ocena. U suprotnom, trebalo bi ustanoviti sistem ponderisanja.

Kao i kod svih drugih pitanja kojima se bavi ovaj, poslednji po redu priručnik, važno je imati na umu da sistemi praćenja obično daju ograničenu sliku napretka i/ili uspeha koji merimo. Iako je praćenje izuzetno važno, treba imati na umu da nam samo praćenje obrazovanja neće omogućiti da izmerimo u kojoj meri su ostvarena prava dece. Brojanje, merenje i prikupljanje podataka o deci koja pohađaju nastavu i učestvuju u školi daju nam nepotpunu sliku, jer su usmerena samo na onu decu koja pohađaju školu (ili na decu koja nisu u sistemu obrazovanja, odnosno decu koja pod rizikom da se ne upišu u školu). Praćenje procesa i ishoda ponekad vam može obezbediti podatke neophodne za identifikovanje učenika koji su potpuno nevidljivi za obrazovni sistem. Međutim, da bismo obezbedili da SVA deca budu prepoznata i uzeta u obzir, neophodna je prava i ciljana usredsređenost na praćenje dece u drugim sektorima (zdravstvenoj zaštiti, ranoj intervenciji, socijalnoj zaštiti, migracijama, itd) i njeno unakrsno upućivanje na monitoring u sektoru obrazovanja.

Da biste saznali više, pročitajte sledeće:

- *Lopez-Acevedo, G. P. Krause, and K. Mackay (eds.), Building Better Policies: The Nuts and Bolts of Monitoring and Evaluation Systems, The World Bank, 2012.*
- *UIS's Global Report on Out of School Children možete naći na <http://www.uis.unesco.org/Education/Pages/oosci-global-report.aspx>*
- *UIS, Manual on conducting an OOSC study, data.uis.unesco.org.*

Tabela 4: Smernice za kreiranje indeksa za kvalitativno izveštavanje o inkluziji na osnovu UNICEF-ovih kriterijuma

Za različite komponente obrazovnog sistema, zemlja može biti ocenjena u rasponu od najniže ocene „nizak kvalitet (ili 1)“ do najviše „visok kvalitet (ili 4)“. Ocenu za određeni domen zemlja dobija na sledeći način:

- Prvo se ocenjuju svi pojedinačni kriterijumi definisani u okviru domena. Idealno bi bilo da ocena koja se daje zemlji za određeni kriterijum bude zasnovana na dokazima, mada kancelarija u toj zemlji može primeniti „subjektivnu odluku“ za određivanje procenjenog nivoa zemlje na osnovu specifičnog konteksta u kojem se zemlja nalazi.
- Računa se ocena za domen, koja odgovara prosečnoj oceni svih kriterijuma.
- Vrednost se zaokružuje na prvu decimalu kako bi se utvrdio nivo na osnovu kog će zemlja biti rangirana.

U sledećoj tabeli prikazan je kratak pregled metode računanja za svaki domen.

Domeni	Visok kvalitet (Ocena 4)	Srednji kvalitet (Ocena 3)	Diskutabilan kvalitet (Ocena 2)	Nizak kvalitet (Ocena 1)	Ocena po domenu
Domen 1					
Kriterijum 1.1	4				$(4+4+3)/3 = 3.66$ S1 = 4
Kriterijum 1.2	4				
Kriterijum 1.3		3			
Domen 2					
Kriterijum 2.1	4				$(4+1)/2 = 2.5$ S2 = 2
Kriterijum 2.2				1	
Domen 3					
Kriterijum 3.1		3			$(4+3)/2 = 3.5$ S3 = 3
Kriterijum 3.2	4				
Domen 4					
Kriterijum 4.1				1	$(1+1+1+1)/4 = 1$ S4 = 1
Kriterijum 4.2				1	
Kriterijum 4.3				1	
Kriterijum 4.4				1	

IV. Evaluacija

Ključne tačke

- *Evaluacijama se mere dugoročni ishodi politika i programa, tako da se u njima koriste detaljniji podaci i analiza nego u MIS-u.*
- *Evaluacije zahtevaju informacije o početnom stanju i niz komparativnih ili kontrolnih grupa.*
- *S obzirom na trošak izrade i sprovođenja istraživanja, najbolje je koristiti i prilagoditi postojeće instrumente, kao što je MICS, kad god je to moguće.*

Evaluacijama se meri uticaj politika i programa na postizanje ciljeva koji su u njima navedeni. Sprovode se na osnovu dogovorenih pokazatelja ishoda koji su jasno povezani sa tim ciljevima. Važno je napomenuti da ovi pokazatelji nisu zasnovani na rezultatima – na primer, broju izgrađenih škola – već na ishodima, kao što je veći broj dece koja su završila srednju školu. Rezultati se koriste za postizanje ishoda. Postoji obimna literatura o kreiranju efikasnih evaluacija koja se navodi kod *Lopez-Acevedo, G. P. Krause and K. Mackay (2012)*, ali ćemo u ovom odeljku u kratkim crtama izdvojiti ključna pitanja u vezi sa evaluacijama i navesti potencijalne izvore podataka za evaluaciju politika i programa inkluzivnog obrazovanja.

Ključni elementi delotvornih evaluacija

S obzirom na to da je cilj evaluacije da se vidi efekat programa ili politike, potrebno je utvrditi početno stanje. Drugim rečima, potrebna vam je slika stanja „pre“ i „posle“. Prema tome, ako se planirani pokazatelji oslanjaju na podatke koji još nisu prikupljeni, važno je najpre dobiti te podatke. To takođe podrazumeva procenu kvaliteta postojećih podataka. Na primer, ako je jedan od ciljeva povećanje broja upisane dece sa smetnjama u razvoju, onda je važno, čak i ako se podaci o deci sa smetnjama u razvoju već prikupljaju, proceniti da li je kvalitet tih podataka dobar (videti priručnike 2 i 4). Ako su podaci u vašoj analizi početnog stanja lošeg kvaliteta, neće vam biti od velike koristi. A ako promenite način prikupljanja podataka u periodu između utvrđivanja početnog stanja i merenja uticaja, početno stanje se ne može koristiti. Shodno tome, ako želimo da imamo pravilnu evaluaciju, pre početka aktivnosti moramo imati utvrđene pokazatelje, definicije podataka i metodologiju njihovog prikupljanja.

Drugo, u evaluacijama je potrebno imati komparativnu ili kontrolnu grupu. Tokom trajanja jednog programa događaju se mnoge stvari, i ako gledamo samo stanje pre i posle, onda se uticaj (ili nedostatak uticaja) programa može pogrešno pripisati nekom drugom, istovremenom događaju. Prema tome, ako je moguće, bolje je upoređivati ishode kod dece na koju politika ili program imaju uticaja i dece na koju politika ili program ne utiču.

Izvori podataka

Pristup zasnovan na mešovitim metodama prikupljanja kvantitativnih i kvalitativnih podataka smatra se primerom najbolje prakse za evaluacije. Kvantitativni podaci daju jednoobrazne, lako uporedive mere za ishode, koje se mogu prikupiti iz reprezentativnih uzoraka kako bi se opisala čitava populacija i razne podgrupe; a mogu se koristiti i za istraživanje statističkih korelacija između različitih faktora. Kvalitativnim

podacima se može objasniti dinamika neke situacije – tj. procesi koji leže u osnovi korelacija uočenih u kvantitativnim podacima. U Tabeli 5 su prikazani neki primeri kvantitativnih i kvalitativnih podataka koji se mogu koristiti za evaluacije politika koje se odnose na inkluzivno obrazovanje.

Prikupljanje kvantitativnih podataka je uglavnom mnogo skuplje i po svojoj prirodi obično podrazumeva složeniji proces izbora uzorka i koncipiranja istraživanja. Stoga je važno oslanjati se na postojeća istraživanja koja ne samo da su već isprobana – i za koja možda već postoji analiza početnog stanja – nego su i povezana sa tokovima finansiranja koji ih mogu učiniti održivima. Podaci iz EMIS-a se takođe mogu koristiti za procenu ishoda, ali iako taj sistem može da obezbedi obimne podatke o iskustvu dece u školi, neće sadržati podatke o deci koja nisu u sistemu obrazovanja, niti će imati mnogo informacija o karakteristikama porodica dece – osim mesta stanovanja – što bi mogle da budu važne dodatne odrednice detetovog uspeha u školi.

Od svih primera istraživanja, MICS se izdvaja kao najvažniji za merenje obrazovnih ishoda i ispitivanje njihove korelacije sa ostalim faktorima. Dva druga istraživanja koja se redovno sprovode i mogu da obezbede informacije o obrazovanju, ali i detaljnije informacije o socioekonomskim ili zdravstvenim pokazateljima su LSMS odnosno DHS. Naime, timovi međunarodnih agencija koji pružaju podršku za MICS, DHS i LSMS uglavnom zajedno rade na usklađivanju pokazatelja u tim instrumentima.

MICS je uspostavljen 1995. godine radi merenja napretka u ostvarenju globalnih ciljeva za dobrobit dece, a podržao ga je stručni tim u sedištu UNICEF-a. On pruža standardne istraživačke alate koji se mogu dodatno prilagoditi da odgovaraju kontekstu zemlje ili određenim interesima zemlje. Standardni MICS alat sadrži informacije o obrazovnom iskustvu, kao i druge pokazatelje koji se odnose na pojedinca i porodicu. Poboljšani modul za smetnje u razvoju u okviru MICS-a predstavljen je 2015. godine. Modul o školskom okruženju je trenutno u fazi izrade.

DHS i LSMS su usmereni ka pokazateljima koji se odnose na domaćinstva – DHS je više usmeren na zdravlje, a LSMS na siromaštvo – ali se prikupljaju i informacije o obrazovnom statusu dece u domaćinstvu. Modul za smetnje u razvoju za DHS je trenutno u izradi. Postoje primeri LSMS-a koji obuhvataju informacije o smetnjama u razvoju, na primer Anketa o životnom standardu u domaćinstvima, u Vijetnamu. Ipak, pitanja o smetnjama u razvoju u ovim istraživanjima tek treba da se usmere ka deci, što je veoma važno, i što se ističe i u Priručniku 4.

Tabela 5: Primeri kvantitativnih i kvalitativnih podataka za praćenje i evaluaciju inkluzije

Kvantitativni podaci

Broj dece koja nisu u sistemu obrazovanja, razvrstana po karakteristikama.

Procenat nastavnika koji na godišnjem nivou pohađaju programe stručnog usavršavanja o inkluziji.

Procenat škola sa pristupačnim toaletima.

Kvalitativni podaci

Stavovi, vrednosti i norme o obrazovanju.

Zadovoljstvo obrazovanjem među roditeljima i decom.

Kvalitet komunikacije između roditelja i nastavnika.

V. Primeri okvira za praćenje i evaluaciju: Srbija i Južnoafrička Republika

Key Points

- *Srbija i Južnoafrička Republika predstavljaju primer zemalja u razvoju koje su uspostavile okvire, uključujući i pokazatelje, koji se mogu koristiti za praćenje i evaluaciju rada na unapređenju inkluzivnog obrazovanja.*
- *Ovi sistemi zasnovani su na posebnim ciljevima reformi politika i obuhvataju pokazatelje ulaganja, rezultata i ishoda.*
- *Oba okvira preporučuju da sisteme podataka treba procenjivati u smislu dostupnosti i kvaliteta podataka kao osnove za razvoj pažljivo koordiniranog, transparentnog i blagovremenog sistema za izveštavanje o podacima, koji može adekvatno da prati i evaluira obrazovne prakse i reforme.*

Srbija

Uprkos reformama u mnogim sferama obrazovanja, pitanje praćenja obrazovanja u Srbiji je i dalje najslabije definisana reformska oblast, u konceptualnom, institucionalnom i zakonskom smislu. Nedostatak dobro definisanog i funkcionalnog sistema doprineo je umnožavanju loše koordiniranih aktivnosti praćenja i shodno tome, velikom broju različitih analiza i zaključaka. Iako gotovo svaka institucija prikuplja sopstvene podatke, ne postoji usklađen sistem koji bi dao koherentnu sliku stanja obrazovanja na nacionalnom ili lokalnom nivou.

Inkluzivno obrazovanje je uvedeno bez definisanog okvira koji bi sadržao merila, očekivane rezultate i pokazatelje. Srbija nema jedinstven obrazovni informacioni sistem i zato nije moguće imati razvrstane podatke na nivou učenika, niti pratiti napredak po sociodemografskim varijablama – što je naročito važno za praćenje osetljivih grupa. Nisu definisane ni uloge ni odgovornosti za praćenje inkluzivnog obrazovanja.

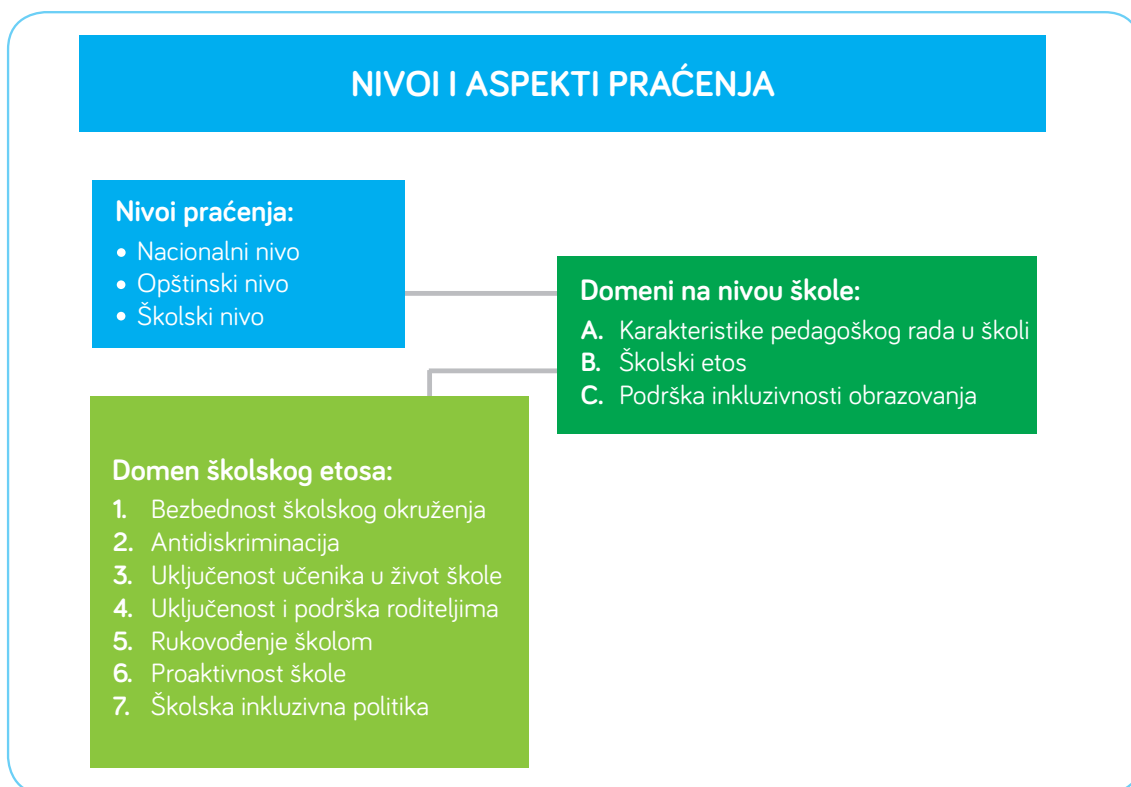
Uvođenje inkluzivnog obrazovanja u Srbiji bilo je praćeno brojnim pokušajima da se prati napredak i eventualni uticaj inkluzivnog obrazovanja. Međutim, ti pokušaji su bili međusobno nepovezani i uglavnom zasnovani na pojedinačnim projektima, tako da su se koristile različite metodologije pa objedinjavanje podataka nije bilo moguće. Osim toga, bez jasno definisanih merila i očekivanih rezultata na nacionalnom nivou, nije bilo moguće strateški proceniti postignuti napredak ili identifikovati kritične oblasti na koje u programskom smislu treba obratiti pažnju.

Stoga je Srbija uložila veliki napor u izradu okvira za praćenje inkluzivnog obrazovanja, koji je počeo analizom postojećih zakona i politika koje se odnose na inkluzivno obrazovanje, kao i analizom postojećeg informacionog sistema za praćenje u zemlji, usredsredivši se na to kako da se na osnovu postojećeg sistema dobiju odgovarajući pokazatelji za inkluzivno obrazovanje.

Institucionalni okvir za praćenje obrazovanja u Srbiji obuhvata inspekciju, stručno-pedagoški nadzor, spoljašnje vrednovanje rada škole, samovrednovanje škola, akademske institucije i nacionalnu bazu podataka koju generiše nacionalni EMIS.

Na osnovu prethodno pomenutih napora kreiran je Okvir za praćenje inkluzivnog obrazovanja, koji obuhvata praćenje na nivou L3 i L4, u skladu sa zakonima Republike Srbije kojima se uređuje inkluzivno obrazovanje. Okvir se sastoji od pokazatelja na nivou škola, opština i države, koji su u velikoj meri međusobno povezani i omogućavaju dvosmerni protok informacija (odozdo prema gore i odozgo prema dole). Podsticaj za kreiranje okvira i pokazatelja uključenih u njega dale su analize brojnih sistema u razvijenim zemljama koje su obuhvaćene izveštajem. Svaki nivo okvira ima utvrđene ulazne, procesne i izlazne (rezultati i ishodi) pokazatelje koji su osmišljeni tako da odgovore na konkretna pitanja na koja je nacionalni, opštinski ili školski nivo već morao da odgovori da bi preduzeo aktivnosti u smislu politike. U izveštaju se takođe govori o minimumu potrebnih pokazatelja, ali i o njihovom većem optimalnom broju. Pokazatelji su brojni da bismo ih ovde sve predstavili, ali su dostupni u studiji koja je navedena u bibliografiji. Svi pokazatelji u Okviru upareni su sa odgovarajućim kratkim instrumentima koji mogu da posluže da se empirijski utvrdi postojanje ili stepen razvijenosti pokazatelja. Kod većine pokazatelja, instrumenti su pravljani za različite korisnike (npr. upitnici za škole, nastavnike, roditelje dece iz osetljivih grupa, učenike, kao i protokoli o zapažanjima i kontrolne liste). Instrumenti su formulisani i organizovani tako da ih prosvetni radnici mogu koristiti bez potrebe za posebnom obukom (nastavnici, direktori škola, psiholozi / pedagozi, itd), ali i ambiciozniji i zahtevniji istraživači i stručnjaci. Ovakav način omogućava nam da dobijemo stavove jedne zainteresovane strane (npr. nastavnika ili roditelja) povodom nekoliko oblasti, da uporedimo stavove različitih zainteresovanih strana o manjem broju ključnih pitanja (npr. kvalitetu individualnog obrazovnog plana) ili da napravimo određene kombinacije onako kako želimo ili nam je potrebno.

Podgrupa instrumenata namenjenih školama i nastavnicima, koji su povezani sa procesnim pokazateljima, formulisana je na takav način da istovremeno pruža dobro razvijen model funkcionisanja inkluzivnog obrazovanja. Na taj način, pored obezbeđivanja detaljne osnove za procenu inkluzivnog obrazovanja, instrumenti imaju i instruktivnu ulogu. Psiholozi bi rekli da ovi instrumenti obuhvataju ponašanja koja se smatraju zonom narednog razvoja.

Slika 1: Nivoi i aspekti praćenja

Novi sistem pokazatelja se ne može primeniti preko noći, te se u izveštaju razmatra koje aktivnosti je potrebno preduzeti kako bi sadašnji okvir za praćenje prerastao u Sistem za praćenje inkluzivnog obrazovanja. U ovoj fazi bi trebalo koristiti raspoložive informacije za samoprocenjivanje na svakom od tri nivoa – nacionalnom, opštinskom i školskom. U situacijama gde je moguće generisanje novih pokazatelja, takve treba i koristiti. Takođe, ukoliko je potrebna manja izmena novih pokazatelja da bi odgovarali postojećem sistemu, onda te izmene treba napraviti. I konačno, prilikom sprovođenja evaluacije treba jasno obraditi pitanja inkluzije i nedostatke trenutnog sistema pokazatelja. Potreban je dugoročni plan da bi se razvio kapacitet za izradu kompletne grupe pokazatelja.

U izveštaju se navodi značaj određivanja ključnih pojedinaca (ili jedinica) koji će koordinisati prikupljanje, obradu i distribuciju podataka i obezbediti adekvatnu obuku. Takođe je važno da korisnici prihvate, shvate i preuzmu odgovornost za prikupljanje podataka.

Južnoafrička Republika

Godine 2008. Program za brigu i podršku u nastavi i učenju, koji je započela Južnoafrička zajednica za razvoj, uveden je sa ciljem razvoja modela inkluzivnog obrazovanja kojim bi se ispunio širok spektar potreba dece pod rizikom. Južnoafrička Republika je prilagodila Program za brigu i podršku u nastavi i učenju u okviru reforme sistema, kako bi postigla njegovu veću inkluzivnost. Ministarstvo osnovnog obrazovanja Južnoafričke Republike je 2010. godine izradilo detaljne smernice za inkluzivne škole⁸. Smernice su obuhvatile sledeće:

- razvoj škola, uključujući ulogu tima koji rukovodi školom;
- razvoj nastavnika, uključujući obuku, usluge podrške, prakse u učionici i podršku za upravljanje ponašanjem;
- partnerstva, uključujući saradnju unutar zajednice, između nastavnika, učenika i roditelja, ali i između škola;
- nastavne planove i programe i procene obrazovnih potreba;
- fizičke i materijalne resurse i pristupačnost.

Okvir za praćenje, evaluaciju i izveštavanje⁹ napravljen je kako bi se Vlada obavestila o sprovođenju Programa za brigu i podršku u nastavi i učenju i kako bi se pomoglo u razvoju i široj primeni njegovih principa u južnoafričkom obrazovnom sistemu. Kao i u Srbiji, to je počelo analizom postojećih zakona i politika, te lociranjem i evaluacijom postojećih izvora podataka, odnosno mapiranjem ulaganja, aktivnosti, rezultata i ishoda programa.

To je bila osnova za izradu pokazatelja. U Tabeli 6 prikazani su principi koji su poslužili kao osnova za razvoj ovih pokazatelja. Pokazatelji spadaju u sledeće kategorije:

- rezultati na nivou uticaja, kao što su stope upisa u školu, stope osipanja iz škole i procenat učenika koji postižu određene standarde;
- podrška u ishrani;
- unapređenje zdravlja;
- bezbednost i zaštita;
- psihosocijalna podrška;
- podrška za nastavne aktivnosti;
- podrška za komplementarne nastavne aktivnosti;
- infrastruktura, vodovod i kanalizacija;
- materijalna podrška.

Tabela 6: Principi koji sluŹe kao osnova za razvoj pokazatelja

Principi	Odgovor
Relevantnost: Pokazatelj je potreban i koristan.	Pokazatelj je logiĉki povezan sa programskim oblastima i programskim prioritetima. Pokazatelj treba da poveća vrednost razumevanju programskih efekata i obimu pruŹanja usluga.
Tehniĉka vrednost.	Pokazatelj je pouzdan i validan. Prikupljeni podaci omogućavaju da ih razvrstavamo prema razliĉitim nivoima. Mnogi podaci se prikupljaju u ĉitavom obrazovnom sistemu, ali treba da bude izvodljivo da ih razvrstamo tako da sluŹe izveštavanju o probnim školama u okviru Programa za brigu i podršku u nastavi i uĉenju u odnosu na opštu školsku populaciju.
Izvodljivost: Izvodljivo je prikupiti i analizirati podatke.	Pokazatelj predstavlja deo redovnog izveštavanja relevantnog ministarstva i postoje sistemi za prikupljanje i analizu podataka i izveštavanje. Izveštavanje o podacima nije povezano sa konkretnim projektom, već predstavlja deo nacionalnih strateških prioriteta u pogledu obezbeđivanja preuslova za omogućavanje delotvornog izvođenja nastave i uĉenja. Postoje sistemi za prikupljanje podataka i ono je ugrađeno u ustanovljene prakse izveštavanja.
Pokazatelj je u potpunosti definisan.	Tabele sa detaljnim opisima pokazatelja biće prateća dokumentacija uz okvir za praćenje i evaluaciju. Definicije će se formulisati na osnovu onih koje su korišćene u postojećim studijama i redovnim izveštavanjima ministarstava, kako bi se obezbedila usklađenost između razliĉitih okvira izveštavanja.
Pokazatelj je testiran na terenu ili korišćen u praksi.	Kada je moguće, pokazatelji prikazani u okviru Programa za brigu i podršku u nastavi i uĉenju predstavljaju deo redovnog izveštavanja Ministarstva osnovnog obrazovanja ili drugog ministarstva. Pokazatelji koji nisu zasnovani na vladinim standardima izveštavanja izrađuju se na osnovu verodostojnih i priznatih istraŹivanja.
Upotreba više izvora podataka.	Ako je postojalo više od jednog izvora podataka za isti pokazatelj, tada su svi izvori i analize poĉetnog stanja uključeni u okvir kako bi se bolje razumela određena pojava.

JuŹnoafriĉka Republika, Ministarstvo za osnovno obrazovanje, Program za brigu i podršku u nastavi i uĉenju: okvir za praćenje, evaluaciju i izveštavanje, verzija 8, decembar 2013.

Ponavljamo da je kompletan spisak pokazatelja predugaĉak da bismo ga uključili u priručnik, ali u aneksu se nalazi kratka kontrolna lista za inkluziju iz JuŹnoafriĉke Republike. Kao što se jasno navodi u izveštaju, izveštavanje nije cilj samo sebi, već predstavlja naĉin obezbeđivanja dokaza u cilju unapređenja procesa kreiranja politika. Prema tome, među svim zainteresovanim stranama trebalo bi uspostaviti proces redovnog, transparentnog i blagovremenog izveštavanja koje bi se moglo iskoristiti za tekuće upravljanje i buduće planiranje politika.

Rečnik pojmova

Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom i Opcioni protokol (A/RES/61/106) usvojeni su 13. decembra 2006. godine u sedištu Ujedinjenih nacija u Njujorku, a za potpisivanje su dostupni od 30. marta 2007. godine. Konvenciju su potpisale 82 zemlje, 44 Opcioni protokol, a jedna je istog dana i ratifikovala Konvenciju, što je ujedno i najveći broj potpisnica u istoriji neke od UN Konvencija na dan kada je postala dostupna za potpisivanje. To je prvi sveobuhvatni ugovor o ljudskim pravima u 21. veku i prva konvencija o ljudskim pravima koju mogu da potpišu i regionalne organizacije koje se bave integracijom. Konvencija je stupila na snagu 3. maja 2008. godine.¹⁰ Za dodatne informacije posetiti: <http://www.un.org/disabilities/>.

Smetnje u razvoju su rezultat interakcije dugoročnih fizičkih, mentalnih, intelektualnih ili čulnih oštećenja sa raznim preprekama u okruženju koje mogu ometati puno i delotvorno učešće pojedinca u društvu na jednakoj osnovi sa drugima.

Inkluzija postoji tamo gde je prepoznata potreba da se kultura, politike i prakse u školi promene na način da se u obzir uzmu različite potrebe pojedinačnih učenika, i gde je priznata obaveza uklanjanja prepreka koje sprečavaju takvu mogućnost.

Inkluzivno obrazovanje je „proces u kojem se uzima u obzir i odgovara na različitost potreba svih učenika putem povećanja učešća u učenju, kulturama i zajednicama i smanjenja isključenosti iz i u okviru sistema obrazovanja. Inkluzivno obrazovanje podrazumeva izmene i modifikacije sadržaja, pristupa, struktura i strategija, sa zajedničkom vizijom koja obuhvata svu decu odgovarajućeg uzrasta i uverenjem da država ima odgovornost da obrazuje svu decu.“¹¹

Informacioni sistem upravljanja u obrazovanju (EMIS) predstavlja proces prikupljanja, sabiranja i izveštavanja o podacima iz škola. Sastoji se iz: obrazaca za prikupljanje podataka i sistema distribucije i prikupljanja tih obrazaca; mogućnost elektronskog unošenja podataka; kreiranje pokazatelja na nivou škole, okruga ili zemlje; kao i mogućnost izrade seta standardizovanih izveštaja na osnovu raspoloživih podataka, konzistentnih tokom vremena, u cilju praćenja učinka obrazovnog sistema.

Vašingtonska grupa za statistiku o smetnjama u razvoju je grupa koju je uspostavila Statistička komisija Ujedinjenih nacija u svrhu izrade preporuka za poboljšanje merenja smetnji u razvoju, uporedivog na međunarodnom nivou, za potrebe praćenja i evaluacije. Članstvo u ovoj grupi je otvoreno za sve nacionalne službe za statistiku zemalja članica UN. Statistička komisija Ujedinjenih nacija naziva svoje grupe po prvom gradu u kojem se sastanu, pa otud ime Vašingtonska grupa. Adresa internet prezentacije http://www.cdc.gov/nchs/washington_group.htm

Bibliografija

Booth, Tony and Mel Ainscow, *Index for Inclusion: developing learning and participation in schools*, Centre for Studies on Inclusive Education.

Evans, Peter, *A manual for gathering prevalence data on children who are out of school and on children with impairments and disabilities in developing countries*, Global Partnership for Education, 2013.

Lopez-Acevedo, G. P. Krause, and K. Mackay (eds.), *Building Better Policies: The Nuts and Bolts of Monitoring and Evaluation Systems*, The World Bank, 2012.

Okvir za praćenje inkluzivnog obrazovanja u Srbiji, 2014, dostupan na: <http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2014/11/Okvir-za-pracenje-inkluzivnog-obrazovanja-u-Srbiji-eng.pdf> (na engleskom)

<http://www.unicef.rs/wp-content/uploads/2016/09/Okvir-za-pracenje-inkluzivnog-obrazovanja-u-Srbiji-2014.pdf> (na srpskom)

Republic of South Africa, Department of Basic Education, 'Care and Support for Teaching and Learning Program: Monitoring, Evaluation and Reporting Framework', Version 8, December 2013.

Republic of South Africa, Department of Basic Education, 'Guidelines for Full-service/Inclusive Schools', 2010.

Thomas, M. and N. Burnett, 'Chapter 4: Financing needs for out-of-school children', in UNICEF, *Fixing the Broken Promise of Education for All: Findings from the Global Initiative on Out-of-School Children*, 2015.

UNICEF, 'Monitoring Results for Equity System: Note on Tools and Activities supporting MoRES in Education Sectors,' 2015.

UNICEF, 'Togo: Summary of Results: Achieving Equity in Practice', 2015.

Dodatak: Kontrolna lista za inkluziju iz Južnoafričke Republike

U KOJOJ MERI JE INKLUZIVAN VAŠ OKRUG / ŠKOLA / STARATELJSKA ZAJEDNICA?

Kontrolna lista za školu: Da li se škola pridržava principa inkluzije?

Škola je inkluzivni centar za učenje, brigu i podršku kada:

1. Rukovodstvo škole i administracija

1.1 Politike i dokumenti: škola (školsko osoblje, školska upravljačka tela, i učenici gde je primenljivo) ima pristup ključnim dokumentima o politici:

	<i>Obavezna dokumenta za škole:</i>	Da	Ne	Komentar
1	Ustav Južnoafričke Republike			
2	Zakon Južnoafričke Republike o školama br. 84 iz 1996. godine			
3	Zakon o nacionalnoj obrazovnoj politici br. 27 iz 1996. godine			
4	Zakon o deci br. 38 iz 2005. godine (izmenjen i dopunjen Zakonom o deci br. 42 iz 2007. godine)			
5	Beli papir o obrazovanju 6			
6	Izjava o nacionalnom nastavnom planu i programu			
7	Zakon o obrazovanju edukatora br. 76 iz 1998. godine			
8	Norme i standardi za edukatore			
9	Resursni vodič za pomoć školama u izradi Plana za razvoj škole			
10	Razvijanje HIV/AIDS plana za vašu školu			
11	Nacionalna HIV/AIDS politika			
12	Mere za prevenciju i reagovanje u slučajevima maloletničke trudnoće			
13	Obrazovna politika: troškovi školovanja			
14	Nacionalna politika o školskim uniformama			
	<i>Dokumenti o pravima dece:</i>	Da	Ne	Komentar
	Pored 1, 4, 5, 12, 13 i 14:			
15	Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima deteta iz 1989. godine			
16	Afrička povelja o pravima i dobrobiti deteta			

1.2 Struktura škole / okruga: škola / okrug ima u potpunosti uspostavljene sledeće funkcionalne strukture:

		Da	Ne	Dokaz
1	SMT (može da bude u kombinaciji sa ILST/SBST): sa svim pododborima			Imena istaknuta na oglasnoj tabli; zapisnici sa sastanaka ILST/SBST
2	ILST/SBST sa 3 tematska odbora, posebno sa Tematskim odborom za podršku učenicima (LSCP)			Imena na oglasnoj tabli; zapisnici sa sastanaka ILST/SBST
3	Školsko upravljačko telo: sa svim pododborima			Imena se nalaze u direktorovim dokumentima

4	Strukture predstavnika učenika (RCL, klubovi Soul Buddyz, itd)			Imena su evidentirana i istaknuta na oglasnoj tabli
5	Stručne obrazovne zajednice (PLC) u kojima učestvuju nastavnici uspostavljene su i funkcionalne			Nastavnici se redovno sastaju da razgovaraju o načinima poboljšanja prakse i uslovima u školi

2. Funkcionalnost škole

2.1 SMT/ILST/SBST/SGB Funkcionalnost: Škola funkcioniše na sledeći način:

		Da	Ne	Dokaz
1	Školski razvojni planovi su rezultat uzajamne saradnje i obuhvataju planove za brigu o deci i pružanje podrške deci			Školski planovi nalaze se kod direktora
2	ILST/SBST se sastaju jednom mesečno da razgovaraju o podršci učenicima kod kojih su identifikovane prepreke			Dnevni red i zapisnik sa svakog sastanka arhivirani su i dostupni na zahtev
3	ILST/SBST sa 3 tematska odbora, posebno sa Odborom za podršku učenicima			Imena na oglasnoj tabli; zapisnici sa sastanaka; registrovano pohađanje sastanaka
4	Školsko upravljačko telo: sa svim pododborima (npr. za finansije i dr)			Spisak imena u direktorovoj kancelariji; zapisnici sa sastanaka
5	Strukture predstavnika učenika (RCL, klubovi Soul Buddyz, itd)			Spisak imena kod direktora i na oglasnoj tabli

2.2 Praksa okruga / škole / učionice:

		Da	Ne	Dokaz
1	Edukatori proveravaju, identifikuju i beleže imena učenika koji se suočavaju sa preprekama			Izrađeni i dostupni profili svih učenika
2	Edukatori rešavaju problem prepreka putem mera podrške u učionici, po potrebi			Dostupan je registar učenika pod rizikom koji se suočavaju sa preprekama
3	U slučaju postojanja ozbiljnih prepreka edukatori se obraćaju ILST/SBST (LSPC) i LSE			Ispunjeni su obrasci ISP za učenike kojima je potrebna podrška
4	Edukatori i ILST/SBST/LSE izrađuju ISP za učenike koji se suočavaju sa preprekama			Popunjeni ISP za učenike dostupni na zahtev
5	ILST/SBST saraduje sa DBST i međuresornim partnerima u dobijanju podrške za učenike kojima je potrebna dodatna podrška			DBST vodi evidenciju o učenicima pod rizikom i radi sa partnerima na pristupu podršci
6	ILST/SBST, škola i DBST vode tačnu evidenciju o učenicima pod rizikom i pruženoj podršci			Registar učenika pod rizikom sa slučajevima koji se prate, dostupan na zahtev
7	Škola redovno poziva roditelje i staratelje da razgovaraju o napretku učenika i potrebnoj podršci			Obaveštenje o sastancima; dnevni redovi; evidencija o prisustvu roditelja na sastancima; evidencija događaja i dana kada se pružaju usluge
8	Škola saraduje sa školskim upravljačkim telima kako bi pomogla i pružila podršku osetljivoj deci i njihovim porodicama u ostvarivanju prava na usluge koje pružaju nosioci dužnosti (ministarstva i drugi pružaoci usluga)			Evidencija o događajima na izviđačkim skupovima i tokom dana kada se pružaju usluge dostupna je na zahtev; evidencija ministarstva o slučajevima koje se dobili i rešavali; deca koja su dobila usluge
9	Edukatori planiraju izvođenje nastave i sprovođenje nastavnog plana i programa imajući u vidu različite stilove učenja, sposobnosti i kontekste učenika			Planovi edukatora za izvođenje nastave; radne sveske učenika: evidencija o ocenjivanju; posebna pažnja posvećena deci koja se suočavaju sa određenim preprekama

10	Škola stvara prilike za decu i njihove roditelje i staratelje da učestvuju u poslovima škole			Dani otvorenih vrata u školi; školski sastanci; sastanci školskih upravljačkih tela – dnevni redovi, donete kolektivne odluke: devojčice preuzimaju vodeću ulogu u aktivnostima (veće učešće)
11	Edukatori primenjuju pozitivne disciplinske mere za rešavanje učeničkih prekršaja, stvarajući pozitivno obrazovno okruženje			Nema pritužbi zbog telesnog kažnjavanja; deca rado pohađaju nastavu
12	Edukatori obraćaju pažnju na zlostavljanje i odmah prijavljuju takve slučajeve			Slučajevi zlostavljanja su prijavljeni i rešavani; uspostavljene su konkretne mere za zaštitu devojčica
13	Škola podiže svest o ljudskim pravima tako što organizuje događaje na kojima se slave prava dece			Broj održanih događaja; evidencija o prisustvu učesnika; aktivno učešće struktura (ILST/SBST, RCL, SGB)
14	Škola izdvaja posebna sredstva u budžetu za brigu o i pružanje podrške osetljivoj deci			Školski budžeti i računi
15	Školski program ishrane se delotvorno sprovodi			Izveštaji o planu ishrane

3. Šire školsko okruženje uključujući opšte aspekte funkcionalnosti

		Da	Ne	Dokaz
1	Školska infrastruktura (zgrade, objekti, itd) odgovara svoj deci bez obzira na uzrast, pol i fizičke mogućnosti			U školi postoje rampe za decu sa invaliditetom, vodovod, kanalizacija – pogodni za potrebe dece svih uzrasta; privatnost za devojčice
2	Škola se održava i drži u urednom i čistom stanju, a u tome pomažu školsko osoblje, deca i roditelji / zajednica			Jasno se vidi da je škola čista; škola se čisti svakodnevno
3	Škola je ograđena i postoje bezbednosne mere kojima se deca štite od povreda			Postoje školska ograda i školski čuvari: nastavnici dežuraju tokom odmora
4	Zajednica u okolini škole (uključujući preduzeća) je svesna dečjih prava i svoje odgovornosti u pogledu zaštite dece			Održani događaji javnog zagovaranja; dostupna evidencija o školskim sastancima; zajednica u okolini škole podržava školu u brizi i podršci koju pruža deci
5	Postoji uspešno održavana školska bašta kojom se dopunjuje planirana ishrana i koja se koristi kao alat za obrazovanje dece (deca pomažu u održavanju bašte)			Školska bašta uspeva; vidljivo učešće dece i zajednice
6	Škola počinje radni dan na vreme i završava na vreme			Školska evidencija; vidljiv red tokom školskog dana
7	Za svako odeljenje postoje kompetentni edukatori			Deca uspešno učestvuju na nastavi; deca rado pohađaju nastavu
8	Odeljenja su optimalne veličine i nisu pretrpana			U učionicama ima dovoljno prostora za učenike
9	Nastavnici se uvek ponašaju profesionalno – tačnost, priprema za čas i opšte ponašanje (nema zloupotrebe supstanci)			Opšti red tokom održavanja nastave
10	Direktor i uprava škole aktivno podržavaju ostvarivanje prava dece			U školama postoji sposobno rukovodstvo

Napomena:

ILST/SBST: Tim za podršku na nivou institucije / Tim za podršku na nivou škole

SMT: Školski rukovodeći tim

SGB: Školsko upravljačko telo

DBST: Okružni tim za podršku

RCL: Savet učenika

